

Bauer, Jaroslav

Několik poznámek o pojmech slovní spojení, větná dvojice a syntagma

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1952, vol. 1, iss. A1, pp. [26]-57

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101608>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAV BAUER

NĚKOLIK POZNÁMEK O POJMECH SLOVNÍ SPOJENÍ, VĚTNÁ DVOJICE A SYNTAGMA

1. Sovětská jazykověda prožívá v posledních třech letech veliký rozmach, veliký kvas metodický a velké vypětí pracovní. Vděčí za to jazykovědné diskusi v r. 1950 a především Stalinovým pracím o marxismu v jazykovědě. J. V. Stalin v nich úplně rozbil pouta arakčejevského režimu, který nutil sovětské jazykovědce podřizovat své pracovní metody nemarxistickým, idealistickým metodám „nového učení o jazyce“ a vtěsňovat násilně výsledky svého bádání do jeho nesprávných schemat. Odhalení a odstranění těchto pout, brzdících jazykovědné bádání a vedoucích ke stagnaci, projevilo se ihned ve všech oborech jazykovědy. Ale Stalin dal ve svých pracích sovětské a světové jazykovědě daleko více: osvětlil v nich marxisticky podstatu jazyka a jeho vývoje, určil vztah jazyka k myšlení, ke společnosti a ke společenským jevům, především k základně a nadstavbě. Tím ušetřil jazykovědě další metodické tápání a ukázal jí cestu k vědeckému, marxistickému poznání jazyka a jeho zákonitostí. Jeho stati obsahují přitom i veliké množství konkrétních podnětů a námětů pro bádání ve všech oborech vědy o jazyce.

To platí v plné míře i pro bádání syntaktická, a snad více než pro morfologii a fonetiku, neboť právě v této oblasti gramatiky nejvíce pronikalo idealistické chápání jazyka, ať už to bylo odtrhávání jazyka od myšlení na straně jedné a ztotožňování jazyka s myšlením na straně druhé, nebo směřování syntaxe se sémantikou na straně jedné a odtrhování jazykové formy od obsahu na straně druhé. Proto jsou pro studium skladby tak cenná Stalinova slova, týkající se významu a povahy gramatiky: „... Slovní zásoba jazyka nabývá velkého významu, může-li jí disponovat gramatika jazyka, která určuje pravidla pro ohýbání [změny] slov, pravidla pro spojování slov ve věty a dává tak jazyku soulad a smysl. Gramatika (morfologie a syntax) je souhrn pravidel o ohýbání [změnách] slov a spojování slov ve větě. To znamená, že právě zásluhou mluvnické získává jazyk možnost dát lidským myšlenkám hmotnou jazykovou podobu . . . Gramatika, abstrahujíc od jednotlivého a konkrétního jak ve slovech, tak ve větách, vybírá to obecné,

co je základem ohýbání [změn] slov a spojování slov ve větách, a z toho vytváří gramatická pravidla, gramatické zákony. Gramatika je výsledkem dlouhotrvající, abstrahující činnosti lidského myšlení, ukazatelkou nesmírných úspěchů myšlení.“¹

Zde je jasně řečeno, co pokládá Stalin za předmět syntaxe: zkoumání toho obecného, co je základem spojování slov ve větách, a stanovení obecných pravidel, platných pro toto spojování slov ve větách a pro tvoření vět, aby se tak zjistilo, jak získává jazyk možnost dát lidským myšlenkám hmotnou jazykovou podobu. Má tedy stát v centru syntaktického bádání věta, zkoumaná ve spojitosti s myšlením, a její výstavba.

To se odrazilo už v thematice nejdůležitější syntaktické práce, která vyšla v SSSR po jazykovědné diskusi, ve sborníku *Voprosy sintaksisa sovremennogo ruskogo jazyka*. (Pod redakcí akad. V. V. Vinogradova, Moskva 1950.) Z jedenácti statí je šest přímo věnováno větám, jedna poměru věty a soudu, dvě kritice nejdůležitějších starších syntaktických prací a dvě konečně syntaktickým jednotkám nižším než věta, ale velmi důležitým pro poznání její výstavby, pro zjištění způsobů, jak se slova spojují ve věty a jak se naopak věta nebo složitější syntaktický celek člení v souvislosti se svým obsahem.^{1*} Je to stať V. P. Suchotina *Problema slovosocetanija v sovremennom ruskom jazyke* (str. 127—182) a stať akad. V. V. Vinogradova *Ponjatije sintagmy v sintaksise ruskogo jazyka* (str. 183—256). Tyto dvě stati byly pro mne podnětem k zamýšlení nad výkladem podobných syntaktických útvarů v české jazykovědě. Vyplynulo z toho těchto několik kusých poznámek k pojímům slovní spojení, větná dvojice, syntagma a pod.

I.

2. Při studiu obou základních složek jazyka, slovní zásoby a gramatické stavby, docházeli jazykovědci záhy k jednotkám vyšším než slovo a nižším než věta. Badatelé, zkoumající slovník a způsoby jazykového pojmenování, setkávali se s více nebo méně pevnými spojeními slov, většinou dvou, v nichž se původní význam jednotlivých složek v různé míře oslaboval nebo měnil. Celkový význam těchto spojení se mnohdy nedá odvodit z významu složek a někdy vyjadřuje celé spojení jednotný pojem.

Také při studiu syntaxe budily pozornost jazykovědců jednotky, skládající se z dvou nebo více slov spojených vztahem syntaktickým nebo společně vstupujících do syntaktického vztahu s jinými spojeními slov nebo slovy ve větě. K systematickému studiu těchto syntaktických spojení slov dlouho nedošlo, neboť se to křížilo s analysou věty podle větných členů, která měla pevnou oporu v tradičním logickém pojímání

mluvnice. Rozlišování větných členů tato syntaktická spojení slov právě roztrhovalo, vedlo ke zkoumání jejich částí samotných a nikoli celého tohoto spojení jako celku, charakterizovaného vlastní formou i významem. Jen zčásti se o této problematice pojednávalo v některých pracích při zkoumání způsobů, jak se slova spojují v jednotu větnou, a při učení o rozvíjení větných členů. Předmětem syntaxe byly buď jen významové části syntaktických konstrukcí a jejich funkce (nauka o významech slovních druhů a tvarů; srov. zvláště skladbu Miklosichov²) nebo věta a její rozbor, prováděný však většinou na základě logických nebo psychologických schemat, nebo obojí, ale pak se syntax obvykle rozpadała na dvě části organicky nespojené.

3. Reakcí proti takovému zpracování skladby, které buď její předmět nesprávně zužovalo nebo zase postrádalo jednotného hlediska při hodnocení syntaktických jevů, byly především práce Joh. Riese.³ J. Ries dokazoval, že chápání syntaxe jako nauky o větě nebo jako nauky o významu slovních druhů a tvarů je nesprávné. Vyplývá podle jeho názoru z nesprávné hierarchie jazykových prvků, k nimž docházíme analýsou řeči: hláska—slovo—věta. Ve skutečnosti odkrývá formální analýza řeči jako vyšší jednotku než slovo (relativně samostatnou) spojení slov (Wortgefüge) — a to má být vlastním předmětem syntaktického bádání.⁴ Syntax jako nauka a spojení slov (Wortgefügelehre) stojí proti nauce o slově (Wörtlehre) a dělí se dále na nauku o slovních skupinách menších než věta (Wortgruppenlehre), nauku o větě jako o nejdůležitějším typu spojení slov a nauku o skupinách, skládajících se ze slova nebo slovní skupiny a věty nebo z více vět.⁵ Nauka o slovních skupinách (Wortgruppenlehre) má být samostatnou částí syntaxe, nikoli částí nauky o větě, protože slovní skupiny tvoří části věty stejně jako jednotlivá slova a jejich vlastní tvoření, forma a význam nejsou dotčeny tím, jakou funkci ve větě plní, v míře o nic větší než slovo.⁶ Jenom jeden typ slovních skupin patří do nauky o větě: slovní skupiny, jejichž jádrem je určité sloveso. To proto, že „buď jsou samy o sobě větou nebo tou částí věty, která obsahuje to, co činí celé spojení větou“.⁷ Ostatní slovní skupiny dělí pak Ries na volné (lockere Gruppen — naše souřadná spojení typu *bratr a sestra, ve dne v noci* a pod.), těsné (enge Gruppen — určovací spojení typu *dosti dlouho, čte knihu, čte rychle, velké město, dílo básníka*) a polotěsné (halbenge Gruppen — přístavková spojení, na př. *dr. Müller, nejoblíbenější zdejší lékař*). Volné skupiny dělí dále podle způsobu spojení (beze spojek nebo se spojkami), polotěsné podle povahy přístavků a těsné podle slovního druhu jejich jádra (skupiny adverbialní, adjektivní, substantivní a slovesné). Vedle toho pojednává Ries ještě o zvláštních druzích složitých slovních sku-

pin. Volné skupiny mohou mít libovolný počet členů, polofésné mají obvykle dva, těsné dva nebo tři, zřídka více.

Riesovy práce měly značný ohlas v západní jazykovědě, zvláště německé, byly přijímány i kritisovány. Nejzávažnější jsou námitky, že Ries pro systematiku roztrhuje příbuzné jevy a pojednává o nich na několika místech (Delbrück), že se jeho třídění materiálu nehodí pro historické studium jazyka (Brüggmann) a pod.⁸ Také jeho spojování nauky o formách se sémantikou jako dvou částí téže nauky (jak nauky o slově, tak i syntaxe), vyplývajících z různých hledisek, nebylo přijímáno. (Ries sám podává ve své práci *Zur Wortgruppenlehre* pouze ukázkou formální analýsy slovních skupin a o jejich významu nepojednává.) Pokusy o aplikaci jeho učení v mluvnických pracích nebyly příliš úspěšné a vcelku se jeho mluvnický systém neujal, ale spojení slov se stala jeho zásluhou předmětem živé pozornosti syntaktických prací.

Tak na př. K. B r u g m a n n věnuje v nauce o větě velkou pozornost „skupinám ve větě“ (Gruppen im Satze).⁹ Na rozdíl od Riese vychází od věty: „Vycházíme-li z větného celku a rozkládáme-li jej na jeho složky, dojdeme — pokud věta nemá některou ze svých nejjednodušších a nejprimitivnějších forem, nýbrž některou z forem složitějších — nejdříve k slovním skupinám jako spojením forem slov, která jsou v těsnějším vzájemném syntaktickém vztahu, a od těchto skupin dále k formám slov, která je tvoří...“¹⁰

Riesovo učení o slovních skupinách má v poslední době značný ohlas v Polsku. Z. K l e m e n s i e w i c z se pokusil v práci *Skupienia czyli syntaktyczne grupy wyrazowe* (Kraków 1948) o klasifikaci slovních spojení v polštině.¹¹ Anatol M i r o w i c z věnoval speciální monografii skupinám přivlastkovým (*O grupach syntaktycznych z przydawką*, Toruń 1949).

4. Nezávisle na Riesovi došel k podobnému názoru na předmět skladby ruský jazykovědec F. F. F o r t u n a t o v : hlavním předmětem syntaxe jsou slovní spojení (slovosocetanija). Věta je pouze druhem slovního spojení, i když druhem hlavním. Slovní spojení původně definoval jako „ten významový celek, který vzniká spojením jednoho plného slova (nikoli částice) s druhým plným slovem, ať už je vyjádřením celého psychologického soudu nebo jeho části“.¹² „Každé prosté slovní spojení se tedy skládá ze dvou částí, a mezi těmito dvěma částmi rozeznáváme podle významu ve slovním spojení část nesamostatnou, která se spojuje s druhou částí, a část samostatnou, t. j. tu, se kterou se spojuje část nesamostatná . . . Slovní spojení mohou být zakončená nebo nezakončená. Nezakončené je takové slovní spojení, jehož samostatná část tvoří sama také část druhého slovního spojení, t. j. nezakončené slovní spojení se stává částí druhého slovního spojení, které se proto stává nikoli prostým, nýbrž složitým. Na př. v slovním spojení *letí velký pták* je slovní spojení *velký pták* nezakončené.

V zakončeném slovním spojení se spojuje jedno slovo s druhým jako jedna část soudu s druhou částí soudu, t. j. zakončené slovní spojení je samo plnou větou a části takového slovního spojení jsou podmětem a přísudkem věty“ (samostatná část podmětem, nesamostatná přísudkem). „Zakončené slovní spojení a věta jsou v jazykovědě synonyma.“¹³ Tak se dostal Fortunatov od dvoučlenných slovních spojení přes složitá slovní spojení k velmi širokému chápání tohoto termínu, který zahrnuje i věty a souvětí. (Srov. Wortgefüge u Riese.)

Slovní spojení dělí Fortunatov na gramatická a ngramatická. V gramatických jsou části navzájem spojeny pomocí forem jednotlivých slov nebo (v jazycích amorfních) formou celého slovního spojení, t. j. především pevným gramatikalizovaným slovosledem.¹⁴ V ngramatických slovních spojeních není vztah obou částí formálně vyjádřen.

Učení akad. Fortunatova o slovním spojení mělo v ruské a sovětské jazykovědě velký ohlas. O jeho důslednou aplikaci se pokusil M. N. Peterson.¹⁵ Syntax chápe důsledně jako nauku o slovních spojeních a o spojeních slovních spojení (sočetaŋija slovosočetaŋij). Větu prý neumíme formálně definovat, nedospíváme k ní formální analýsou, proto prý nemůže být hlavním předmětem skladby. Úkolem skladby je podle něho popis všech typů slovních spojení a jejich funkcí, určení původu těchto typů a jejich funkcí základních, z nichž by bylo lze všechny ostatní funkce vyvodit. Termínu slovní spojení užívá Peterson ve velmi širokém významu — od spojení dvou slov až po rozvitou větu.¹⁶ Základní chybou jeho učení je vedle podcenění věty i to, že neodlišuje ustálená slovní spojení a sousloví od spojení neustálených. V pozdějších svých pracích přikládá už větě větší význam.¹⁷

Jako učení o slovním spojení chápe skladbu i A. M. Peškovič.¹⁸ Ale slovní spojení definuje tak široce, že jim může označit libovolný syntaktický útvar: „Slovní spojení jsou dvě slova nebo řada slov, spojených v řeci a v myšlence“,¹⁹ je to „psychofysická jednotka“. Není proto divu, že mu při výkladu pak slovní spojení splyývá většinou s větou. Je to výsledek nezdařilého pokusu spojit syntaktické učení Fortunatovovo s Potebňovým a v pozdějších vydáních *Skladby* i s učením Šachmatovovým.

Akad. A. A. Šachmatov činí předmětem své *Skladby*²⁰ větu. O slovních spojeních pojednává sice také, ale ta mu splyvají s větními členy. Zato věnoval velkou pozornost ustáleným slovním spojení, souslovím a ustáleným obrátům.

Akad. V. V. Vinogradov posuzuje slovní spojení jako „složitě pojmenování. Má stejnou nominativní funkci jako slovo. A stejně jako slovo může mít celý systém forem“.²¹ Má tedy blíže ke slovu než k větě. Vinogradova nejvíce zajímají ustálená slovní spojení, sousloví, idiomatické obraty a rčení, frazeologismy.

Hodně širokého a neurčitého významu nabylo slovní spojení v učení akad. I. I. Meščinova a jiných marrovců o syntaktických skupinách.

5. Učení o slovních skupinách nebo o slovních spojeních mělo tedy u jednotlivých jazykovědců různou podobu a bylo mu dáвано různé místo v mluvnici — na jedné straně bylo prohlašováno za vlastní předmět syntaxe, na druhé straně bylo zahrnováno do nauky o větě. Kromě toho se při studiu slovních spojení často prolínala nebo střídala dvě

hlediska: syntaktické (usouvztažňující) a lexikální (pojmenovací). Ve dvacátých letech tohoto století se střetlo učení o spojení slov, vycházející od Riese a Fortunatova, s učením F. de Saussura o syntagmatickém a asociačním členění řeči,²² které dosáhlo velkého rozšíření ve světové jazykovědě.

F. de Saussure vykládá jazykový systém jako výslednici vzájemného působení asociačních a syntagmatických vztahů. Slova v řeči tvoří podle S—a řetězce a vstupují mezi sebou do vztahů, založených na jednorozměrné povaze jazyka, která vylučuje pronesení dvou prvků zároveň. Takové spojení, které se skládá ze dvou nebo několika jazykových jednotek (slovních spojení, slov nebo jejich částí) pronesených v aktuální následnosti, nazývá de Saussure *s y n t a g m a*. Vydělení komponentů syntagmatu je možné jen na základě asociačních vztahů, do kterých vstupují v povědomí mluvčího s jinými jazykovými prvky na základě společného znaku. Na *theorii syntagmat* a *theorii asociační* je nutno umět redukovat vše, v čem je vyjádřen daný stav jazyka. Tak ohýbání slov se zakládá na vztazích asociačních, syntaktické jevy na členění syntagmatickém. Syntagmatika a syntax se však nekryjí: ne všechny syntagmatické jevy patří do syntaxe, ale všechny syntaktické jevy patří do syntagmatiky. Pojem syntagma se totiž nevztahuje jen na spojení slov, ale na složité jednotky všech druhů, pokud v nich na základě asociačních vztahů můžeme odkryt jejich komponenty, tedy i na složená a odvozená slova, na části věty i na celé věty.

Pojem syntagma se pak v pojetí de Saussurově a jeho žáků ustaluje jako spojení dvou sousedních jazykových elementů, jehož základem je vztah určujícího k určovanému. Někdy se rozlišují syntagmata vnitřní, tvořená částmi složeného nebo odvozeného slova (*učí-tel*; základ *učí-* je určené, suffix *-tel* určující), a syntagmata vnější, t. j. spojení slov a celých slovních spojení i vět (*dobrý — člověk; psátí — dopis; až přijdu domů — napiši dopis*).

Pro marxistickou jazykovědu je de Saussurovo učení o jazykovém mechanismu nepřijatelné, neboť „podle této theorie se mění každá řeč v řetězec syntagmat, zploštěný a jednotvárný, odtržený od živé skutečnosti, od potřeby společenského dorozumění, od mnohotvárnosti společenské praxe a reálné skutečnosti, řetězec syntagmat, spojující se navzájem na základě jediného principu — vztahu určujícího k určenému. Celá rozmanitost vnitřních syntaktických i sémantických spojitostí v jazyce, odrážející společenský život, společenskou činnost a společenské zájmy, byla hozena při této chybné syntaktické koncepci přes palubu ‚vědeckého‘ zkoumání.“²³ Kromě toho je toto schema apriorní a universalistické: chce na vztahy asociační a syntagmatické převést všechny jazykové jevy ve všech jazycích, podřizuje mu bádání o jednotlivých jazycích místo toho, aby zkoumáním jejich specifických zákonitostí docházelo k takovým obecně platným závěrům, jsou-li správné.

Učení o syntagmatu v tomto širokém pojetí propracoval I. S. K a r c e v s k i j. (Jeho prostřednictvím proniklo učení o syntagmatu i k nám.) Syntagma je pro něho každé spojení určovaného a určujícího, tedy složená a odvozená slova (vnitřní syntagmata), spojení slov (vnější syntagma) i celé rozvité věty a souvětí (složité syntagmata).²⁴ Syntagmatickou povahu hledá dokonce i v jednoduchých slovech. (V některých svých pracích však užívá termínu syntagma jen pro spojení dvou slov s plným významem; i tu však píše, že se jednoduchá syntagmata mohou spojovat v syntagmata složitá. Srov. *Russkij jazyk*, I, Praha 1925, str. 28—29.) Vedle vztahů syntagmatických existují i vztahy nesyntagmatické: souřadné spojení několika členů určujících jedno určované, vsuvky a některé případy podřadnosti. — Stejně široké chápání syntagmatu najdeme i u A. A. R e f o r m a t s k é h o, který se pokusil spojit učení o syntagmatu se Šachmatovovým učením o jazykové komunikaci.²⁵

V západní jazykovědě, zvláště strukturalistické, se užívá termínu syntagma velice často, ale z největší části ve významu mnohem užším: syntagma se chápe jako spojení slov, obvykle dvě, mluvnicky organizované v syntaktický celek; vyjadřuje se jím složitá představa. O binárnost nebo vícečlennost syntagmat se vedou spory i v nejnovější době.²⁶ Jistě se tu odrazil vliv učení o slovních spojeních a slovních skupinách, vycházejícího z prací Riesových. Ve shodě s naukou o slovních skupinách (*Wortgruppenlehre*) rozšiřuje se na druhé straně pojem syntagma i na souřadná spojení slov. Tato spojení bývají nazývána syntagmata funkcionální (tvoří totiž jednotku na základě své společné funkce ve větě) na rozdíl od syntagmat sémantických (která mohou mít jako sémantická jednotka pojmenovací funkci), nebo též koordinační na rozdíl od subordináčních.²⁶ Syntagmatika se stává částí nauky o větě, syntagma je prvkem větné stavby.

„Všechny tyto buržoasně idealistické výklady syntagmatu, vycházející z *Kursu obecné lingvistiky* F. de Saussura,“ praví akad. Vinogradov, „ignorují sémantickou mnohotvárnost řeči v celé její historické složitosti a vnitřní protikladnosti a kladou tak především rovnítko mezi ‚vnější syntagma‘ a párové slovní spojení. Odtrhují jazyk od společnosti, odtrhují jazyk od myšlení a vidí pak v plynulé řeči pouze formální řetězec slovních spojení, příkládaných jedno k druhému. V takovém pojetí se jeví syntaktická struktura jazyka zpustošená, zbavená živých významových intonací, zbavená intelektuálního a emocionálně volního obsahu.“²⁷

6. Ve zcela jiném významu užíval termínu syntagma J. B a u d o u i n d e C o u r t e n a y. Označoval jím slovo v souvislé řeči na rozdíl od izolovaného slova jako systému souvztažných a vnitřně sepjatých forem a významů v jazyce, které nazýval lexema. (Tak na př. ve větě *klin klinom vyšibaj* jsou tři syntagmata, ale jen dvě lexemy, protože *klin* a *klinom* jsou tvary téhož slova.) V tomto významu se však termín syntagma neujal.^{27a}

Novou náplň dal učení o syntagmatu a syntagmatickém členění řeči akad. L. V. Š č e r b a. Syntagma je podle něho nejmenší základní syntaktická jednotka v procesu řeči — myšlenky, vyjadřující významový celek a foneticky semknutá zesílením posledního slovního přízvuku; může to být jedno slovo nebo skupina slov.²⁸ Ščerbova theorie syntagmatu, která do sebe vsálá staré učení o jazykovém taktu-kólu

a doplnila je zřetelem k významu, byla v sovětské jazykovědě dále rozvíjena a je podle akad. Vinogradova jedinou teorií, která má význam pro sovětskou jazykovědu.²⁸ Není ještě dosti propracována. U Ščerbových žáků a pokračovatelů splývá často syntagma s jazykovým taktém nebo s větnými členy.³⁰ Ale už akad. Ščerba ve svých posledních pracích zdůraznil, že syntagma je pojem více syntaktický a sémantický než fonetický, že syntagmata vznikají jen v procesu řeči pro označení složitých pojmů, vznikajících v naší mysli a odrážejících výsek skutečnosti. Význam i stavba syntagmat závisí na významu a sémantickém členění celku a různí se podle stylu jazykového projevu. Na rozdíl od slovních spojení, která jsou poměrně společensky ustálena, formují se syntagmata v každém projevu vždy podle aktuální situace.

Akad. V i n o g r a d o v se snaží jasně odlišit syntagma od větného členu. Zdůrazňuje, že to jsou pojmy z různých syntaktických rovin, takže se nejen navzájem nevylučují, ale naopak doplňují. Syntagma se někdy shoduje s větným členem, ale jindy zahrnuje i několik větných členů (na př. přísudkové sloveso a příslovecné určení atp.) nebo naopak jen část rozvitého větného členu. I celá věta se stává syntagmatem, když ji zkoumáme nikoli samu o sobě, ale jako komponent nebo významovou část složitější jednotky, když se snažíme pochopit její význam v kontextu složitého jazykového celku. Pojem syntagma je podle mínění akad. Vinogradova oprávněný, neboť odpovídá reálným jazykovým jevům. „Syntagma je sémanticko-syntaktická jednotka řeči, odrážející ‚kousíček skutečnosti‘ a naplněná živou expresí a intonací daného sdělení. Je v těsném významovém vztahu se všemi jinými podobnými jednotkami téhož projevu; téže řeči.“³¹ Na základě významových vztahů se syntagmata seskupují ve vyšší jednotky, v syntagmata vyššího řádu. Tak vznikají složité syntaktické celky, Syntagmatická analýsa pomáhá vniknout do syntaktické stavby řeči a do její sémantiky, neboť „v syntagmatickém členění se vyjadřují jemné významové a stylistické odstíny sdělení“.³² Souvisí úzce s expresivně významovou výstavbou řeči: realisují se jako zřetelné celky jen v souvislém projevu, proto je můžeme odhalit jen při znalosti kontextu. Ve větě mimo kontext můžeme nanejvýš pokusně stanovit možnosti jejího syntagmatického členění. To závisí ovšem i na gramatické stavbě věty. Učení o syntagmatu tedy nemůže nahradit učení o větě a jejích členech, ale doplňuje je. Stejně doplňuje i učení o slovním spojení, které je pojmem z jiného syntaktického plánu, neboť slovní spojení se tvoří na základě slova v procesu jeho sémanticko-syntaktického rozvíjení, kdežto syntagma se vyděluje z věty a z vyšších syntaktických celků. Proto se syntagma a slovní spojení v praxi velmi často nekryjí.

7. Akad. Vinogradov podrobil ve své stati ostré kritice idealistickou teorií syntagmatu, založenou na učení de Saussurově, a ukázal, že se pro svou „významovou prázdnotu, gramatickou neplodnost a protimaterialistické zaměření“³³ naprosto nehodí pro marxistickou jazykovědu. (Srov. výše v § 5.) I různé metamorfosy této teorie u Karcevského, Reformatského a j. nemají „nic společného s marxistickým pojmáním mluvnické jako ‚výsledku dlouhotrvající, abstrahující činnosti lidského myšlení‘, jako ‚ukazatele nesmírných úspěchů myšlení““.³⁴ Sovětskou teorií syntagmatického členění řeči je nutno budovat, jak jsme viděli, na zcela jiných základech.

Ostré kritice je v sovětské jazykovědě podrobováno i učení o spojení slov, jak je vytvořili Ries a jeho pokračovatelé. V. P. Suchotin vytýká Riesovi, že úplně zanedbává významovou stránku slovní skupiny a jejích komponentů, že jeho klasifikace slovních skupin je formálně popisná, nepřihlíží ke kontextu, úplně zanedbává historickou perspektivu a nerozlišuje produktivní a neproduktivní typy. „Všechny tyto formalistické nedostatky v bádání způsobily neživotnost, schematismus a nevhodnost celého tohoto systému.“³⁵

To však neznamená, že by se jazykověda měla vzdát studia jazykových jednotek větších než slovo a menších než věta, které reálně existují. Sám akad. Vinogradov zdůrazňuje, že učení o syntagmatu „neodstraní pojem slovní spojení; naopak, předpokládá jej“.³⁶ O marxistické pojetí učení o slovních spojeních se pokusil V. P. Suchotin ve stati *Problema slovosocetanija v sovremennom ruskom jazyke*.³⁷ Opírá se přitom o ruskou jazykovědnou tradici, která znala pojem slovní spojení už od dob Lomonosovových a v některých pracích postupovala při jeho studiu už správnou cestou, řešíc „problém slovního spojení v nerozlučné spojitosti s významovou stránkou výroku, s významem slova, s větou a s kontextem“.³⁸

Slovní spojení (slovosocetanije) není podle Suchotina jakékoli spojení dvou slov — spojovaná slova musí tvořit mluvnickou a významovou jednotku, odrážející spojení jevů reálné skutečnosti. Na rozdíl od slova, které je celkem nedělitelným na samostatné lexikální hodnoty, je slovní spojení rozčleněným označením předmětu nebo jevu. Podle povahy řídicího („nezávislého, stěžejního“) prvku lze je dělit na slovesná (na př. *čítal knihu*) a jmenná (*student Ivanov, chorošaja pogoda*); poměrně řídká jsou spojení adjektivní (*očen' bol'šoj*) a adverbiální (*pozdno noč'ju*). Sémanticky celistvá a často užívaná slovní spojení mnohdy ustrnují v nerozložitelná, stálá slovní spojení (sousloví), frazeologismy a idiomatice obraty, které jako „ekvivalenty slova“ patří spíše do slovníku a frazeologie nežli do syntaxe. Jiná slovní spojení se zase morfologizují a vytvářejí analytické konstrukce (na př. *stanu čítal, samyj dobryj*). —

Slovní spojení se skládají nejčastěji ze dvou slov (slovní spojení párová). Dosti často je však jejich komponentem stálé slovní spojení, sousloví nebo rčení (na př. *škazat' položa ruku na serdce*), číselný výraz (*dva prijatelja*), analytická nebo opisná konstrukce a podobné významově nedělitelné útvary, takže celé slovní spojení je pak několikaslovné. To platí pro slovní spojení nestejnorodá, mezi jejichž komponenty je vztah závislosti. Slovní spojení stejnorodá (několikanásobné větné členy) mohou mít rozsah neomezený. — Souhrn způsobů, jak jsou vyjádřeny vztahy mezi slovy ve slovním spojení, tvoří formu slovního spojení, kterou lze dělit na vlastní (vyjadřuje vnitřní vztahy mezi komponenty) a nevlastní neboli vnější (vyjadřuje vztah celého slovního spojení k jiným slovním spojeními nebo slovům ve větě). Formy slovního spojení se vyvíjejí, je nutno zkoumat je historicky. — Studovat slovní spojení je možno jen ve větě. Bývá v ní rozvitým členem nebo jeho částí. Obsahuje-li však podmět a přísudek (a plní-li tak funkci sdělení nebo výroku o skutečnosti, nikoli již jen rozčleněného nebo složitěho pojmenování skutečnosti), je to t. zv. slovní spojení predikativní, které je kostrou věty a může se samo stát holou větou. Studium slovních spojení doplňuje a prohlubuje analýsu věty na větné členy, neboť vede ke studiu způsobů, jak se vyjadřují syntaktické vztahy mezi větnými členy. — Slovní spojení má svůj vlastní význam, který vyplývá z lexikálních významů spojovaných slov, ale není jejich aritmetickým součtem, nýbrž dialektickou jednotou pojmu v jeho rozčleněné podobě. Jde tu o konkretisaci významu slova v minimálním kontextu. Význam slovního spojení je podmíněn obsahem a povahou celého kontextu. Během času se vyvíjí a musí proto být zkoumán historicky.

Také nová akademická *Grammatika ruského jazyka* (I, Moskva 1952) mluví o slovních spojeních jako o jedné ze základních jazykových jednotek: „Věta se může rozpadat na úryvky, které jsou skupinou slov, spojenou významem a gramatickými vztahy, nebo na jednotlivá slova. Mluvnické celky uvnitř věty, skládající se aspoň ze dvou plně významových slov (nikoli slov pomocných); nazývají se slovní spojení (slovo-sočtanija).“ (Str. 10.) Způsoby spojování slov ve slovní spojení jsou jedním z předmětů syntaktického bádání (str. 13).

II.

8. V č e s k é j a z y k o v ě d ě nebyla problémům spojení slov věnována taková pozornost jako na př. v jazykovědě ruské, ale obě theorie — nauka o slovních skupinách a nauka o syntagmatu — se v ní odrazily poměrně záhy.

Jan Gebauer ve svých mluvnicích o slovních spojeních nebo skupinách zvláště nepojednává, ale probírá jejich problematiku v nauce

o větě, a to v kapitolách o větných členech a o jejich spojování v jednotu větnou.

V *Mluvnici pro školy střední a ústavy učitelské*, díl II. (Praha 1890) mluví o výrazech větných a slovných: „*Slunce vychází* je výraz slovy učiněný neboli výraz slovný (ve smyslu širším), a *starý hřích* též. Ale jsou to výrazy rozdílné: *slunce vychází* je věta, výraz větný, — a *starý hřích* není věta, nýbrž výraz nevětný. Výraz nevětný nazýváme krátce výrazem slovným (ve smyslu užším).“ (Str. 2.) Termín „výraz slovný“ není však ekvivalentem termínu „slovní spojení“ nebo „slovní skupina“ — má význam mnohem širší: jednoduchým neboli holým výrazem je jedno slovo; složitý neboli rozvitý výraz se skládá ze dvou nebo více slov, z nichž jedno je členem základním a ostatní jsou členy rozvíjecí. (Str. 2.) Jde tu tedy o analýzu věty podle větných členů, která slovní spojení nutně roztrhuje na jejich části. Gebauer to však vyvažuje tím, že připojuje kapitolu „spojení v jednotu větnou“ (str. 26—29). Ukazuje v ní, že „slova jednotlivá poji se ve větě v jednotky členské, a tyto dále v jednotu větnou“, a pojednává o způsobech tohoto spojování (spojování smyslem, přízvukem větným, gramatickou shodou, syntaktickou vazbou a dílem též zvláštními spojky). Tohoto způsobu výkladu se přidržuje i v *Historické mluvnici jazyka českého* a v *Příruční mluvnici*, ale probírá souhrnně rozvíjecí výrazy při slovesích, při jménech podstatných, při jménech přídavných a při příslovcích,³⁹ takže v podstatě probírá souhrnně touž látku, kterou Ries zahrnuje do slovních skupin slovesných, substantivních, adjektivních a adverbálních, ovšem na rozdíl od Riesa důsledně s hlediska rozboru větného, a užívá přitom i příslušné terminologie (na př. substantivum může být rozvíto přívlastkem, doplňkem, předmětem, příslovečným určením). Nepojednává však o členech několikanásobných. Tento způsob výkladu zachovali Trávníček ve své úpravě *Příruční mluvnice*.⁴⁰ V zásadě stejně postupuje i V. Ertl ve své úpravě *Mluvnice české pro školy střední a ústavy učitelské*, ale výrazy slovní složené rozděluje navíc na rozvíte (neboli podřadně složené) a rozšířené (neboli souřadně složené).⁴¹

Gebauerovo pojetí skladby kritisoval Jan Loriš. K nauce o výrazech rozvíjecích mimo jiné připomíná, že Gebauer pojednává při nevětných výrazech složitých pouze o výrazech podřadných a nikoli též o souřadných, a navrhuje pro výrazy složité název *sousloví*.⁴² Jeho *Studie o souslovi souřadném*,⁴³ která má vyplnit mezeru v dosavadním českém syntaktickém bádání, je založena na Riesově nauce o slovních skupinách a opírá se přímo o práci jeho pokračovatele L. Sütterlina *Die deutsche Sprache der Gegenwart* (Lipsko 1900). Pro „skupinu dvou nebo několika slov, již označujeme vzájemný vztah dvou nebo několika představ“, zavádí název *sousloví*. Skladba je pro něho nauka o *souslovi*. (Uniklo mu tu — stejně jako Sütterlinovi — Riesovo rozlišení mezi *Wortgefüge* a *Wortgruppe*, jasně zdůrazněné v druhém vydání díla *Was ist Syntax?*⁴⁴ Srov. výše v § 3.)

Sousloví dělí Loriš na podřadná, v nichž se jeden člen (člen podřízený čili rozvíjecí) přidružuje k členu druhému (členu řídícímu čili určenému), „aby pojem druhým členem vyjádřený buď doplnil nebo s některé stránky rozvinul čili blíže určil“. Je mu podřízen, jsa na něm závislý. Podle smyslu jednotlivých *souslovi* jako celků dělí je Loriš na *souslovi větná* čili *zavřená* (věty) a *souslovi*

nevětná čili otevřená. Ze sousloví jednoduchých se v rozvitých větách skládají sousloví složitější, až dojdeme ve větách dvoučlenných k sousloví nejsložitějšímu, ke spojení podmětu a přísudku (výroku).

Nauka o slovních skupinách budila i nadále pozornost našich jazykovědců, ale žádná větší systematická práce z tohoto oboru nevyšla a do běžných mluvnic školních i praktických nepronikla.

Velká seminární práce St. P e t ř í k a *Theorie slovních skupin v češtině* zůstala v rukopise.⁴⁵ Petřík publikoval pouze několik článků, v nichž podává psychologický výklad slovních skupin,⁴⁶ pojednává o úloze paus ve slovních skupinách⁴⁷ a o fonologii věty a slovní skupiny.⁴⁸ I v ostatních statích o intonační stránce češtiny a slovenštiny⁴⁹ a v knize *O hudební stránce středoevropské věty* užívá běžně termínu slovní skupina, ale svou teorii slovních skupin a jejich dělení tu nevykládá. Z několika odkazů na Riese je však zřejmé, že se opírá o jeho práci.

Otázce slovních skupin věnoval pozornost též J. V. B e č k a. (Srov. jeho články v *Naši řeči* a *Úvod do české stylistiky*, Praha 1948.) Nazývá je „spojení (spojenina) slov“ a pojednává o nich s hlediska jejich stylistického využití jako o prostředku pojmenování. Proto ho zajímají více ustálená spojení slov (nazývá je „těsná“) než neustálená („volná“).

Pro těsné spojení slov, které označuje jeden pojem a tvoří tak lexikální jednotku úplně rovnocennou s prostými slovy (na př. *vlčí mák*), chce ustálit název „sousloví“ a odlišit je od rčení. (Sám pojednává o slovesných rčeních a charakterisuje je jako slovesné metafory, které se častým užíváním otřely a ustrnuly v pevný celek; srov. na př. *býtí trnem v oku*.)⁵⁰

9. Vedle nauky o slovních spojeních (ať už se jim říkalo sousloví, slovní skupiny nebo spojení slov) proniká k nám už ve dvacátých letech nauka o syntagmatickém členění řeči, a to nejdříve ve stylistice.

Jan M u k a ř o v s k ý ve své estetické studii *Máchův Máj*⁵¹ přijímá termín syntagma od Karcevského, avšak ne v celé šíři, t. j. jako každé spojení určovaného a určujícího, nýbrž pouze jako spojení dvou slov (syntagma slovní — srov. výše § 5). Cituje Karcevského (*Russkij jazyk*, str. 28n.), že „slova nesoucí význam nejsou ve větě prostě rozestavena vedle sebe, nýbrž jsou navzájem spojena a vztahují se druh k druhu jako určující a určovaná . . . Takové spojení dvou slov nesoucích význam nebo dvou částí věty, při kterém jsou tato slova (po př. části věty) ve vztahu T (určující) — T' (určené), nazývá se syntagma“. Syntagmata bývají ve větě navzájem spojena rovněž syntagmaticky a dohromady tvoří složité syntagma. Syntagmatem nejvyššího řádu je věta.

Naproti tomu Fr. O b e r p f a l c e r - J í l e k užil termínu „syntagma“ pro označení slovních skupin (Wortgruppen) v pojetí Riesové a jeho pokračovatelů. Vyplývá to jasně z jeho charakteristiky a třídění „syntagmat“. (Srov. *Jazykozpyl*, Praha 1932, str. 144—145 a 174n.)

„Skupiny slov, jež se jeví jako celek“ a nejsou ani slovem ani větou, zjišťuje Jílek podobně jako Brugmann ve větě. Definuje je jako „skupiny slov, v nichž výraz nabývá plné hodnoty teprve tím, že je spjat s výrazem předcházejícím nebo následujícím nebo s oběma zároveň“. Podle vnitřních vztahů mezi členy syntagmat rozlišuje pak syntagmata těsná, v nichž jeden člen plní svou úlohu jen ve spojení s druhým, jehož význam blíže určuje a omezuje (na př. *starý hřtch, činí hanbu* ve větě *starý hřtch činí novou hanbu*), a syntagmata volná, jejichž členy jsou navzájem k sobě dosti samostatné, ale mají společný poměr závislosti na veličině třetí a tím je dán jejich vztah (na př. *podvod a klam — zradí se sám*). (Mají tedy u Jílka přívlastky „těsný“ a „volný“ zcela jiný obsah než u Bečky — odpovídají Riesovým termínům enge a lockere Gruppen; „polotěsná syntagmata“ přístavková však Jílek neodděluje.) V těsných syntagmatech rozeznává člen primární (řídící), sekundární (určující, závislý) a terciární [kterým může být i rozvit člen sekundární; srov. na př. *velmi* (III) *chudá* (II) *vdova* (I)]. Vedle syntagmat volných a těsných mluví Jílek také o syntagmatech přísudkových (t. j. spojení přísudkového slovesa s pódmětem). Těsná syntagmata dělí stejně jako Ries na substantivní, adjektivní, verbální a adverbální podle slovního druhu hlavního členu; volná syntagmata na asyndetická a spojková.

Své učení o syntagmatu aplikoval Jílek v rozboru *Jazyka knih černých, jinak smolných* (Praha 1935). O syntagmatech tu pojednává stejně jako Ries beze zření k tomu, jakou funkci plní celé syntagma ve větě, protože „podstatné jméno má determinující průvodce stejně, ať je subjektem či objektem, ať stojí v doplňku nebo v příslovečném určení. Podobně je tomu u jména přídavného, u zájmena, u sloves a u adverbii.“ (Str. 12).⁵² A tím se odlišuje jeho učení od vlastní syntagmatiky, která vychází z členění věty.

Termín syntagma se však v tomto významu neujal, spíše se udržoval ve významu spojení určeného s určujícím, pokud se ho ovšem vůbec užívá. Občas se objevuje i v pracích z poslední doby.

Tak ho na př. užívá Fr. K o p e č n ý ve svých *Základech české skladby* (Učební texty vysokých škol, Praha 1952). Názvem syntagma označuje jak neustálené spojení dvou slov (na př. *zelený stůl* — srov. str. 100), tak sousloví (= syntagma souslovné, na př. *arabí guma* — str. 20) a slova odvozená nebo složená (= syntagmata lexikální, na př. *braš-nář, zelen-ost* — str. 9 a 100). Užívá však tohoto termínu jen porůznu a speciální pozornost syntagmatickému členění řeči nevěnuje.

Příruční slovník jazyka českého klade rovnítko mezi syntagma a vět-nou dvojicí (srov. níže v § 10). Syntagma definuje jako „spojení slov, která tvoří významově i syntakticky vyšší jednotku, větná dvojice“.

Termínu „syntagma neboli sklad“ užívá slovenská *Základná jazykovedná terminologia*, vydaná nedávno Slovenskou akademií věd a umění za redakce Št. Peciara (Bratislava 1952). Mezi syntaktickými termíny uvádí „sklad, syntagma“ s tímto dalším dělením: určovací sklad, determinativna syntagma (menný a slovesný určovací sklad neboli nominálna a verbálna determinativna syntagma); priraďovací sklad, koordinativna syntagma; vetný sklad, predikativna syntagma. V určovacím skladu se rozlišuje člen nadradený a podradený nebo určený a určující. (Srov. str. 26.)

10. Častěji však naši jazykovědci od termínu syntagma pro jeho mnohoznačnost a nejasnost upouštějí. Místo něho se zavádí při rozboru

věty název *v ě t n á d v o j i c e* (nebo též syntaktická dvojice). Označuje se jím spojení dvou slov nebo výrazů, mezi nimiž je vztah určitého a určujícího. Důsledně se užívá tohoto termínu v *Cvičebnici jazyka českého pro III. třídu středních škol*, kterou sestavili za vedení B. Havránka L. Kopecký, Ed. Štary a Al. Získal (1. vyd. Praha 1935). Tak na př. při výkladu o slovese ve větě se říká, že „sloveso, ať určité nebo neurčité, spojuje se ve větné dvojice (dvojčlenné výrazy větné): s předmětem . . ., s příslovečným určením . . ., s doplňkem . . .“ (strana 56—57), při výkladu o substantivu se mluví o větných dvojicích s podstatnými jmény (str. 80—81), o funkci prostých pádů ve větných dvojicích (str. 87—88); pod. při výkladu o adjektivech, zájmenech, příslovcích a j.

Termín větná dvojice byl pojat do *Jednotného školního názvosloví mluvnického*,⁵³ vypracovaného podle návrhu České akademie věd a umění a závazného od škol. r. 1944/45 pro všechny školy. Je uveden v kapitole o větných členech a definován jako „spojení slov vztahem větným nebo syntaktickým“. Skládá se z členu řídicího a závislého; závislost se vyjadřuje shodou (kongruencí) nebo podřízeností (rekcí).⁵⁴ Normalisované názvosloví ustaluje i význam termínů sousloví a rčení.⁵⁵

V souvislosti s normalisovaným názvoslovím mluvnickým přináší návrh na ustálení a správné seřazení pojmů v této oblasti redakční článek *Naši řeči: Druhy a názvy rozličných spojení slov* (NŘ 27, 1943, str. 197—207). Dospívá k této stupnici:

- I. Názvy obecné (syntaktické, stilistické i lexikální zároveň).
  1. *Výraz* = vyjádření slovem nebo slovy vůbec.
  2. *Spojění slov* = sestava dvou nebo několika slov v syntaktickou (významovou) jednotku.
- II. Názvy syntaktické.
  1. *Větný člen* (větný výraz) = jednotlivá součást větného celku.
  2. *Větná dvojice* = syntaktické spojení dvou výrazů.
  3. *Vazba*
    - a) v užším smyslu = rekce, syntaktické spojení ve smyslu podřízenosti (vazba pádová),
    - b) v širším smyslu = některá jiná syntaktická spojení, na př. vazba přechodníková.
- III. Názvy stilisticko-lexikální.
  1. *Rčení*

a) lidové,	}	= lexikalizované obrazné spojení slov
b) umělé neboli klišé (floskule, pejor. fráze)		
  2. *Úsloví*.
  3. *Pořekadlo*.
  4. *Formule*.
- IV. Název stilistický je *obrat* = výrazový prostředek, vzniklý záměrným uspořádáním, opakováním nebo neobvyklým užitím slov.
- V. Název lexikální je *sousloví* = těsné spojení slov v nedělitelnou jednotku významovou. (Viz str. 206.)

11. Název větná dvojice se v našich nových mluvnických pracích ujal, nerozšířil se však obecně. Užívají ho ve své *Stručné mluvnici české pro střední školy* (Praha 1950) Havránek a Jedlička: „Slova ve větě významem navzájem spojená jsou závislá jedna na druhých; takové jejich významové spojení je vyjádřeno ve větných dvojicích. Slova do nich takto vstupující jsou členy větnými.“ (Str. 109.) „V každé větné dvojici je člen závislý a člen řídící. Závislost na členu řídícím je vyjádřena buď shodou, nebo podřízeností, nebo není vůbec vyjádřena.“ (Str. 110.) Stejně pojednávají o „větných (syntaktických) dvojicích“ v *České mluvnici* (Základní jazyková příručka, Praha 1951, str. 166).

Podrobněji probírá „syntaktické (větné) dvojice“ *Cvičebnice jazyka českého* (Pomocná kniha pro gymnasia a vyšší odborné školy, Praha 1951), sestavená kolektivem autorů za redakce B. Havránka. Zdůrazňuje, že syntaktické dvojice jsou těsnější složky uvnitř větných celků, které vznikají predikací a determinací, nikoli koordinací a vsouváním. (Srov. str. 59—60.)

Také V. Šmilauer užívá v *Novočeské skladbě* (Praha 1947) názvu větná dvojice (predikační a determinační) pro páry větných členů, které se vytvářejí jakožto vyšší jednotky ve výstavbě věty vztahem predikace a determinace; jeden a týž člen může býti částí různých dvojic. Pro vyšší jednotky, které vznikají vztahem koordinace a aposice, zavádí název větné skupiny. Větné skupiny mohou míti na rozdíl od dvoučlenných větných dvojic i větší počet členů (str. 44).

Termínu „větná dvojice (dříve též syntagma)“ užívá v *Úvodu do české stylistiky* (Praha 1948) i J. V. Bečka. (Srov. kapitolu o gramatických prostředcích větné stavby, str. 149—152.)

Šmilauer, Bečka i *Cvičebnice* mluví o dvojicích těsných a volných (event. o těsnějším nebo volnějším vztahu mezi jejich členy) podle toho, mohou-li býti členy dvojice od sebe odděleny jiným slovem, nebo musí-li býti vždy vedle sebe. Šmilauer uvádí vedle toho jako znak těsnějšího nebo volnějšího vztahu pauzu, která se může vkládat mezi členy, a připomíná, že vedle členů volných a těsných existují i členy volně připojené, které se k větě již hotově připojují jaksi dodatečně na zdůraznění, k vyčlenění a pod. (nejčastěji prostřednictvím *a to*). (Srov. *Novočeská skladba*, str. 44—45.) Přívlasky „těsný“ a „volný“ tu tedy mají zcela jiný význam než u Jílka (srov. výše v § 9).

Všechny uvedené práce pojednávají o větných dvojicích při rozboru větné stavby a základních vztahů mezi větnými členy. Neruší tak, ale naopak doplňují učení o větných členech. Kapitola o větných dvojicích předchází před kapitolami o větných členech.

12. Opačně postupuje ve své *Skladbě*⁵⁶ Fr. Trávníček. Vychází z učení o větných členech jako částech věty a po jejich podrobné klasifikaci pojednává jednak o rozvitých, opakovaných a několikanásob-

ných částech věty, jednak o jejich spojování. Snesl tu nesmírně bohatý materiál, který vědecky utřídil a vyložil, mnohdy skutečně objektivně. Teprve potom následuje kapitola o vazbě větných částí. „Skladěbná (syntaktická) vazba, stručně vazba, je spojování ohebných slov se slovy jinými, ohebnými i neohebnými, ve významové jednotky tak, že je jejich mluvnický tvar závislý na úkonu, který mají v těchto jednotkách . . . Slova spojená syntaktickou vazbou nazývají se syntaktické sousloví, někdy též vazba. S o u s l o v í je každé spojení dvou nebo více slov ve významovou jednotku, i spojení bez vazby: *zítra ráno, ve dne v noci, jít rychle* . . . Sousloví spojené bez vazby nazýváme jen významové nebo slovníkové (lexikální).“⁵⁷ — Dochází tedy Trávniček na základě důkladné analýsy vztahů větných členů také ke spojení slov, která tvoří ve větě významovou jednotku, ale jinak je nazývá — termínem sousloví v jeho širokém významu — a jinak je třídí — na syntaktická a významová (lexikální) podle toho, je-li jejich vztah mluvnický vyjádřen nebo nikoli.

Terminu sousloví užívá Trávniček v tomto širokém významu i v novém vydání *Úvodu do českého jazyka* (Praha 1952). Říká tam (v kapitole o slově, str. 32): „Odrazem našeho myšlení jsou nejen slova jednotlivá, nýbrž i různá spojení slov, tvořících myšlenkový, významový celek. Nazýváme je sousloví nebo výrazy. Na př.: *můj otec, naše vlast, Komunistická strana Československa, zelený strom, lidská řeč, Rudé právo, psát úlohu, plnit přiletku, do školy, na schůzi, velmi důležitý, hned ráno, boj za mír* . . . Tato slova se spojují v celky podle jistých pravidel, která jsou důležitou součástí mluvnické stavby jazykové . . . Tento způsob spojování slov je výrazovým prostředkem myšlenkového vztahu slov tvořících sousloví.“ Trávniček tu tedy klade rovnítko mezi „sousloví“ a „výraz“ a označuje tak, jak je vidět z příkladů, ustálená i neustálená spojení slov, ba i předložkové výrazy.

V poslední době se u nás začíná užívat i termínu „slovní spojení“ jako ekvivalentu ruského termínu slovosocetanije. Tak na př. L. V. K o p e c k i j ho užívá s tím významem, jaký mu dává Suchotin, v článku *O slově, slovním spojení a větě* (*Ruský jazyk* 2, 1951/52, č. 6—7).

III.

13. Srovnáme-li všechny ty různé variace učení o slovních spojeních (slovních skupinách, spojeních slov, souslovích a pod.), vycházejícího na Západě od Riese a v Rusku od Fortunatova, a učení o větných dvojicích (syntagmatech), k němuž dal podnět F. de Saussure, vidíme, že obojí pojednává v podstatě o téměř jazykovém jevu, o téže jazykové jednotce.

Rozdíl je v tom, že učení o slovním spojení vychází vlastně od slova a zkoumá jeho rozvíjení v procesu tvoření věty, kdežto učení o větných dvojicích vychází z analýsy věty. Učení o slovních spojeních při tom často slovní spojení z věty abstrahuje, protože v něm vidí jednotku na

větné stavbě, na větném vztahu přímo nezávislou, nebo lépe řečeno závislou jen nepřímou, jednotku, která do věty vstupuje hotová podobně jako slovo. Věta tedy podmiňuje bezprostředně jen vnější formu slovního spojení, která vyjadřuje jeho vztah k jiným slovním spojení ve větě, nikoli jeho vlastní formu, t. j. jazykové vyjádření vztahu mezi jeho členy. Proto většina stoupenců tohoto učení pojednává o slovním spojení ve zvláštním oddílu syntaxe, mimo větu a mimo její rozbor na větné členy. Skutečnými větnými členy jsou hotová slovní spojení. Proto mnozí jazykovědci považují označování členů slovních spojení za vedlejší (sekundární) větné členy za zbytečné a poukazují na neshody a potíže, které tu vznikají. (Na př. příslovecné určení u substantiva a předmět u jména dějového bývají označovány jako přívlastek a tak pod.) Protože většinou neomezují slovní spojení na spojení dvou slov (to platí pro slovní spojení nestejnorodá, určovací; slovní spojení stejnorodá, t. j. několikanásobné členy věty, mohou mít libovolný počet členů), ale ukazují, že i sekundární člen, který určuje člen primární, bývá sám rozvit členem terciárním, event. ještě složitěji, docházejí někdy až k tomu, že celá přísudková a celá podmětová skupina je tvořena jedním slovním spojením. Učení o slovních spojení tak nahrazuje učení o vedlejších členech věty a analýza na větné členy se pak omezí pouze na učení o hlavních členech věty, o podmětu a přísudku. Samo spojení podmětu a přísudku bývá sice někdy také označováno termínem slovní spojení, ale v nauce o slovním spojení (Wortgruppenlehre, nauka o slovosčetání) se o něm nepojednává a odkazuje se do skladby větné. (V praxi to pěkně vidíme na př. v Jílkově analýze jazyka knih černých, jinak smolných.) To je ovšem jistá krajnost, do níž nezacházejí všichni stoupenci učení o slovním spojení.

K větným dvojicím docházíme postupem opačným, analýsou věty. Větné dvojice se vydělují a existují pouze ve větě a nelze je z ní dobře abstrahovat. To především proto, že větná dvojice, založená na vztahu určeného a určujícího, je vždy jen dvoučlenná, takže každý její člen může být zároveň členem jiných větných dvojic; každý člen určovaný je zároveň určujícím v jiné dvojici s výjimkou jediného slova ve větě, které je absolutně určované a nezávislé (obvykle holý podmět). Při analýze věty na větné dvojice jeví se nám větná stavba jako řetězec dvojic, vzájemně do sebe zapadajících; jeho začátek tvoří člen absolutně určovaný. Můžeme ovšem a musíme pojednávat i o jednotlivých člancích tohoto řetězce, o jednotlivých větných dvojicích, ale nelze je ze souvislosti tak vytrhnout, jako by to bylo možné u slovních spojení. Na slovní spojení se totiž rozvíjí věta více méně rozpadá. Učení o větných dvojicích proto nenahrazuje ani zčásti učení o větných členech, ale prohlubuje

a doplňuje je tím, že klade důraz na jejich vzájemné spojení a nezůstává jen při jejich formální klasifikaci.

Z různého pohledu na spojování slov ve slovní spojení nebo ve větné dvojici vyplývá přirozeně i to, že se oba pojmy svým rozsahem a obsahem nekryjí. Slovní spojení se nazývá každé seskupení slov, spbjených navzájem vztahem syntaktickým a významovým, ať už se navzájem určují, nebo ať jsou souřadná a pouze společně vstupují do predikačního nebo determinačního vztahu s jinými slovy nebo slovními spojeními, nebo konečně ať vznikají opakováním slov. Větnou dvojici ovšem takové souřadné spojení slov netvoří, neboť tu nejde o vztah určeného a určujícího (celé takové souřadné spojení bývá pouze jedním členem dvojice). Proto musí býti učení o větných dvojicích doplněno učením o několikanásobných (rozšířených) členech věty, které je — stejně jako i samo učení o větných dvojicích — částí učení o větných členech. Ovšem i nauka o slovním spojení musí věnovat souřadným (stejnorodým) slovním spojením zvláštní oddíl, neboť je to spojení jiné povahy než spojení určovací.

Na druhé straně se z nauky o slovních spojeních obvykle vylučuje predikační spojení slov, spojení podmětu a přísudku, a odkazuje se do nauky o větě. Pro učení o větných dvojicích tvoří naopak spojení podmětu s přísudkem nejdůležitější větnou dvojici. Větné dvojice se pak ovšem také dělí na predikační a determinační.

14. Při zkoumání větných dvojic i spojení slov se setkáváme s tím, že se některá spojení slov *lexikalizují*, stávají se ustáleným rčením nebo souslovím nebo splývají ve slovo jedno — vzniká z nich spřežka. Od čistě aktuálních spojení slov je k těmto ustáleným spojením plynulý přechod. Takové ustalování slovního spojení a případné splývání jeho komponentů v lexikální jednotku je možné proto, že slova ve slovním spojení (ve větné dvojici) nejsou spojena jenom formálně, gramaticky, ale jsou spojena i významově. Význam jednotlivých slov se v takovém spojení mění: především se konkretisuje (vytčením nějakého příznaku ve spojení determinačním a predikačním nebo uvedením do souvislosti s jinými slovy ve spojení koordinačním), ale většinou se i trochu modifikuje. Význam slovního spojení není pouhým součtem významů jeho komponentů. Celé slovní spojení bývá pak často synonymem jednoho slova (srov. na př. *malý chlapec : chlapeček, borový les : bořina, jítí rychle : spěchat, učinit doznání : přiznati se, býti na cestách : cestovat, přilepit kličem : přiklížit, dáti někomu dar : obdarovali někoho*; lat. *ius iurandum* = přísaha, *aes alienum* = dluh atp.). Není proto divu, že se význam jednotlivých slov ve slovním spojení (ve větné dvojici) může oslabit, zvl. když je to slovní spojení ustálené a časté, až

někdy celé spojení vytvoří významovou jednotku, označující jeden pojem — stane se souslovím (*křížem krážem, vlčí mák* atp.). Nebo sice neoznačuje jeden pojem, ale jeho celkový význam se už nedá vyvodit z významů jeho komponentů — stane se rčením (*řící po lopatě, jde to o sto šest*). Po vzoru souslovi, která takto vznikla historickým vývojem, vytváří se pak mnoho souslovi nově a uměle, neboť je to velmi výhodný způsob, jak obohacovat slovní zásobu a pojmenovávat nové předměty a jevy. (Srov. zvl. odbornou terminologii, na př. *hřib jedlý, sasanka luční, orel skalní; Zadní Indie, Československá republika; vysoká škola; lidová demokracie; rychlořezná ocel* atp.). Sousloví se pak často srážejí ve spřežky nebo se skládají ve slova složená; odvozeniny od souslovi tvoří složená slova velmi často (na př. *vysokoškolský, hornostravský* atp.). Ustalují se a skládají v jedno slovo nejen slovní spojení určovací, ale i koordinační, stejnorodá (na př. *červenobilý*).

Zde se stýká syntax s tvořením slov a s lexikologií. Je otázka, do jaké míry má skladba o rčeních a sousloviích pojednávat — nepatří-li taková ustálená slovní spojení zcela do slovníku a do frazeologie. V řešení této otázky nám pomůže Stalinovo vymezení mluvnické jako nauky, která „abstrahuje od jednotlivého a konkrétního jak ve slovech, tak ve větách, vybírá to obecné, co je základem ohýbání [změn] slov a spojování slov ve větách, a z toho vytváří gramatická pravidla, gramatické zákony“.⁵⁸ K podstatě těchto slovních spojení patří to, že jsou gramaticky stejně organizována jako slovní spojení neustálená. Měla by proto o nich syntax po této stránce pojednávat. Ale je tu přece podstatný rozdíl: neustálená slovní spojení organizuje mluvčí vždy nově pro aktuální potřebu sdělení nebo pojmenování, kdežto ustálená slovní spojení existují ve slovní zásobě jazyka již hotová a mluvčí je bere jako celek; jsou organizována jednou provždy a mluvčí je sám neorganizuje. Proto jsou vcelku neměnná: nelze změnit způsob spojení a pořadí členů, nelze zaměnit některé slovo takového ustáleného slovního spojení synonymem. Jejich gramatická organizace — vnějškově shodná se syntaktickou organizací neustálených slovních spojení — má vlastně stejnou povahu, stejnou funkci jako spojování lexikálních prvků při tvoření slov odvozováním a skládáním, je jedním ze způsobů pojmenování. Tím se ustálená slovní spojení a sousloví zařazují do nauky o slově a slovní zásobě, která o nich musí pojednávat. Potíž je ovšem v tom, že mezi ustálenými a měnlivými, neustálenými slovními spojeními není žádná jasná a pevná hranice, nýbrž — jako mezi jazykovými jevy vůbec — plynulý přechod.

Podobným jevem jako lexikalisace slovních spojení, ale méně častým, je morfologisace slovního spojení. Dochází k ní tak, že v ustáleném slovním spojení se oslabí věcný význam jednoho členu, takže

pak vyjadřuje převážně nebo úplně jen významy mluvnické, týkající se druhého členu, který je zase nositelem věcného významu a mluvnické významy sám vyjádřit nemůže, nebo je vyjadřuje jen v nedosta- tečné míře. Tak vznikly na př. předložkové vazby z původního spojení samostatných adverbii se substantivy, reflexivní passivum ze spojení sloves se zájmenem třetí osoby, které mělo původně význam předmětu,⁵⁹ opisné futurum (srov. zvl. tvary jako rus. *stanu pisať*, jihoslovanské futurum, stč. *chcu nésti, jmám nésti* a j.), některé tvary imperativní (rus. *davajte špojěm*; podobně se u nás na př. v nářečí středoopavském tvoří 1. os. plur. imp.: *poče zaspivamy se* — prostý imperativní tvar *zazpívejme* tu není živý⁶⁰), sponová slovesa a j. (Někdy pak takové opisné tvary zase splývají v jednoduché, synthetické.) Zde se stýká syntax s morfologií.

Vidíme tedy, jak slovní spojení jsou pro jazyk vydatným pramenem k obohacování slovní zásoby i k doplňování a ožívování systému tvarů. V této stati jsme se ovšem mohli dotknout otázky lexikalisace a morfolo- gisace slovních spojení jen s hlediska syntaktického a zcela stručně; jejich vzniku, poměru ke složeným slovům a klasifikaci by bylo za- potřebí věnovat speciální studii.

15. Pro učení o slovních spojeních i pro učení o větných dvojicích vzniká tedy v souvislosti s ustálenými spojeními, ať už lexikalisovanými nebo morfologisovanými, tato otázka: máme tato ustálená slovní spo- jení posuzovat jako samostatné dvojice nebo samostatná spojení slov, anebo vstupují do větných dvojic a slovních spojení jako celistvé jed- notky, které nelze syntaktickou analysou dále dělit?

S hlediska nauky o slovních spojeních není tato otázka tak závažná, neboť v každém případě bude ustálené spojení slov sekundárním čle- nem vyššího slovního spojení a půjde tedy jen o rozhodnutí, jde-li tu o rozvíti sekundárního členu členem terciárním nebo tvoří-li sekundární člen celistvou jednotku. Závažnější je tato otázka pro členění věty na větné dvojice. Víme, že syntagmatické členění řeči na dvojice určeného a určujícího se původně týkalo všech jazykových elementů, slov i je- jich částí, spojení slov i vět. S tohoto hlediska tvoří ovšem ustálená slovní spojení syntagmatickou dvojici, stejně jako ji tvoří části složeného slova nebo základ slova s odvozovací nebo flektivní příponou. Ale právě zde se projevuje formalismus syntagmatického členění řeči, vy- plývající z jeho apriorního universalismu („vše, v čem je vyjádřen daný stav jazyka, musíme umět redukovat na theorii syntagmat a na theorii asociací“⁶¹). Takový postup jazykové analýsy uvádí na stejný základní princip jevy z různých oblastí jazyka — morfologické, slovtvorné a syntaktické — a svádí tak k přehlížení a nedoceňování specifičnosti

jednotlivých složek jazykového systému, jejich vlastních zákonitostí, ke zplošťování jejich bohatství a mnohotvárnosti. A hrozí tu ještě odtržení formy od významu.

Rozdíl mezi spojením samostatných slov a spojením ustáleným je zřejmý zvláště ve spojeních morfologizovaných. Tak na př. při spojení jména s předložkou nelze mluvit o tom, že předložka určuje jméno, již z důvodů čistě formálních: předložka není jménem řízena, spíše se zdá, že řídí jméno. Ve skutečnosti řídí pouze pádovou koncovku a tvoří s ní společně složitý morfém, který určuje vztahy jména k jiným slovům ve větě.⁶² Podobně nelze klást do jedné roviny se spojením samostatných slov ani opisné tvary slovesné, spojení spony s přísudkovým jménem a podobně.⁶³ Naše jazykověda do tohoto nesprávného extrému, který se dosti často objevuje v západní jazykovědě, většinou neupadla. Při učení o větných dvojicích vždy zdůrazňovala, že je to spojení dvou větných členů, dvou významových slov. (Srov. výše § 10 a 11.)

Méně jasná je ovšem tato otázka při lexikalizovaných slovních spojeních, souslovích, rčenicích a více nebo méně ustálených obratech. Ale i zde je nutno při syntaktické analýze přihlížet k významu, a proto by se měla taková spojení posuzovat jako celek, jako jednotka lexikální a nikoli syntaktická.⁶⁴ Tak na př. ve větě *nemilosrdná černá smrt skosila miliony lidí* vydělujeme dvojice *nemilosrdná — černá smrt*, *černá smrt — skosila* atd., nikoli samostatnou dvojici *černá — smrt*. Zcela zřejmé je to u vlastních jmen, tvořených souslovím (na př. *Jindřichův Hradec*, *Dolní Lhota*). S. P. Suchotin považuje za nedělitelná slovní spojení i spojení číslovky a předmětu počítaného.⁶⁵

16. Je možno položit otázku, je-li učení o slovních spojeních nebo větných dvojicích potřebné, není-li to zbytečná komplikace a nevystačíme-li s učením o větných členech rozvinutých a několikanásobných (rozšířených).

Viděli jsme (§ 8), že Jan Gebauer vystačil ve svých mluvnicích bez těchto pojmů. A také naše největší skladba, *Skladba Trávníčkova*, vychází z analýsy větných členů a způsobů jejich spojování (srov. § 12). — a přece přináší nejbohatší materiál, jaký byl u nás k této otázce snesen, i jeho vědecký výklad v mnohém objevný. Ale viděli jsme, že právě analýsa vztahů mezi větnými členy vede Trávníčka ke zjištění, že spojení větných členů tvoří reálné jednotky, které nazývá sousloví. A také práce sovětské nás poučují, jak jsme viděli, že nauka o slovních spojeních je důležitou částí syntaxe.⁶⁶

Právě učení o slovních spojeních nám pomáhá objevit zákony, podle kterých se spojují slova ve větě — a to je jeden ze základních úkolů skladby, jak je naznačil Stalin.⁶⁷ Toto učení obrací pozornost právě ke

vztahům mezi větnými členy, ke způsobu jejich spojení. Tím doplňuje analýsu věty na větné členy a zabráňuje jejich izolovanému zkoumání a výkladu, do kterého často zabíhala stará logická mluvnice. Kromě toho vede ke zkoumání, jak se konkretisuje nebo i mění význam slova v minimálním kontextu, jak se taková spojení slov stávají významovou hodnotou vyššího řádu, která se nedá beze zbytku vyložit z významů svých komponentů. Při tom pěkně vysvitne souvislost mezi morfologií, syntaxí a slovní zásobou, neboť slovní spojení se v různém stupni ustalují a můžeme pozorovat, jak vznikají nové prostředky morfologické i pojmenovací. Při studiu slovních spojení a větných dvojic se nám správně osvětlí také význam slovních tvarů, neboť ty nemůžeme zkoumat samy o sobě — vždyť jejich funkcí je převážně právě vyjádření vztahů, slouží k vytvoření slovních spojení a větných dvojic. Plasticky tu vynikne, do jaké míry má tvar význam konkrétní a do jaké míry vyplývá jeho význam teprve z celého spojení. Tak na př. příslovecně významy pádů nezávisí zcela na spojení s členem určeným a lze je zkoumat poměrně samostatně. Naproti tomu předmětné významy pádů unikaly dlouho významové klasifikaci, pokud se v nich ovšem nezachoval oslabený význam konkrétní (na př. odluky v genitivu, prostředku a nástroje v instrumentálu). Teprve Trávniček podal významovou klasifikaci předmětů, neboť zkoumá pád ve spojení se slovesem; na jeho družích předmětu velmi pěkně vidíme, jak jejich význam vyplývá právě z tohoto spojení a z největší části z významové stránky slovesa, nikoli z pádu samého.

Předností zkoumání syntaktické stavby jazyka se zřením ke slovním spojení a větným dvojicím by bylo možno vypočítat ještě mnoho. Mnohé otázky neunikaly ovšem zcela ani starším syntaktikům. Ale je nesporné, že syntaktické bádání bude možno prohloubit, když badatelé věnují těmto otázkám pozornost uvědoměle a systematicky. A význam má toto učení i pro školní praxi, neboť právě zde se nejčastěji omezoval větný rozbor na mechanické určování větných členů bez zřetele k jejich vzájemným spojitostem.

17. Dosud jsme si nepoložili otázku, která z celého výkladu i z kusého přehledu historie problému vyplývá: je oprávněna nauka o slovních spojeních nebo nauka o větných dvojicích?

Řekli jsme už výše, že obě nauky mají týž předmět, že zkoumají týž syntaktický jev, že k němu však přistupují různě: nauka o slovních spojeních většinou od slova a zkoumá způsoby jeho rozvití, nauka o větných dvojicích od analýsy věty. Rozdíl v rozsahu pojmů slovní spojení a větná dvojice a tedy i v předmětu zkoumání je zhruba vyrovnán tím, že se vedle větných dvojic pojednává o několikanásobných větných

členech neboli větných skupinách, jak je vhodně nazval Šmilauer. Myslím proto, že takto je naše otázka nesprávně položena. Spíše by měla znít: máme zkoumat syntakticko-významové jednotky vyšší než slovo a nižší než věta v samostatném oddílu syntaxe, abstrahované od věty nebo aspoň od větných členů, nebo máme tuto problematiku zkoumat v nauce o členění věty v úzké souvislosti s větnými členy? Jaké je místo této nauky v celém systému skladby?

Dát jednoznačnou odpověď na tuto otázku je těžké, neboť dosud je nauka o spojení slov málo zpracována. Dosavadní pokusy o samostatné zpracování nauky o slovních spojeních neuspokojují. Trpí většinou jednostranně formálním zkoumáním otázky a často ztrácejí se zřetele vnější formu slovního spojení, kterou je nutno též zkoumat a která není bez vlivu ani na vlastní vnitřní formu spojení. Pokud se zabývají analysou složitých slovních spojení, docházejí ke složitým a obtížným schématům, která podstatu jevů jen málo objasňují. Těchto nedostatků je si vědom Suchotin. Jeho theorie slovního spojení je vlastně pokusem o synthesu obou pohledů: zdůrazňuje zřetel k větě a její stavbě a binárnost nestejnorodých slovních spojení, ovšem vyhýbá se čistě formálnímu řetězení věty bez zřetí k významu spojovaných jednotek. — Analýsa na větné dvojice (syntagmata) trpí zase často schematičností. Kromě toho neproniká vždy dosti důsažně do učení o analýse věty — hrozí tu nebezpečí, že se jí věnuje malá kapitolka a pak že se budou větné členy probírat po staru.

Zdá se mi však, že se oba pohledy nevyklučují, naopak, že se doplňují. Analýsa věty bez vydělení větných dvojic a skupin by byla kusá, a naopak zase pro speciální monografie je výhodné pojednávat o slovních spojeních abstrahované od jejich větných funkcí. S učením o slovních spojeních se musí vyrovnat i nauka o významu tvarů. A tak by bylo výhodné podržet i dvojí název pro tentýž jev: s hlediska členění věty jde o větné dvojice a větné skupiny, při samostatném zkoumání vnitřní stavby těchto syntakticko-sémantických skupin slov se nám pak jeví jako slovní spojení stejnorodá (koordinační) a nestejnorodá (determinační); zvláštní skupinu tvoří slovní spojení predikační, která lze z věty abstrahovat nejtíže. Jinými slovy: slovní spojení, která vznikají v procesu aktuálního rozvíjení slova při pojmenování složitých předmětů a jevů, pro vyjádření složitých pojmů objevují se nám při analýse věty jako větné dvojice a větné skupiny.

18. Závěrem bych chtěl připojit několik poznámek terminologických. Termíny *větná dvojice*, *sousloví* a *rčení* se už dosti vžily v tom významu, jak je zavádí *Normalisované názvosloví*, i když ne obecně. Ve vědeckých dílech je ovšem nutno počítat s tím, že autor nevystačí s běžnými ter-

míny nebo je nepřijme. Důležité však je to, abychom stejným termínem pokud možno neoznačovali bez vysvětlení věci různé. Kromě toho tu dnes přistupuje potřeba konfrontovat a podle možnosti sladit naši jazykovědnou terminologii s terminologií ruskou.

K termínům, navrhovaným v redakčním článku *Naši řeči* (srov. výše § 10), bylo by možno připojit ještě dva: *slovní spojení* a *větná skupina*. Sousedním *slovní spojení*, které je ekvivalentem ruského termínu *slovo-sočetanije*, by se pak označovalo spojení dvou nebo několika slov v jednotku syntaktickou a významovou, bez ohledu na to, je-li mezi nimi vztah souřadnosti nebo podřadnosti: patřilo by sem i spojení slov vztahem predikačním. Tak by se dělila *slovní spojení* podle povahy vztahu mezi jejich členy na *koordinální* neboli *souřadná*, event. *stejnorodá* (u Suchotina *slovo-sočetanija odnorodnyje*), *determinální* neboli *určovací* a *predikativní*, která by bylo možno nazvat dohromady *slovní spojení nestejnorodá* (*slovo-sočetanija neodnorodnyje*). (Suchotin klade dělení slovních spojení na stejnorodá a nestejnorodá a dělení na predikativní a nepredikativní — *predikativnyje* i *nepredikativnyje* — do různých rovin. Myslím, že je správnější dělení V. N. Jarčevové, která klade slovní spojení koordinální, determinální a predikativní jako tři základní druhy slovního spojení prostě vedle sebe.⁶⁸ Predikace je jedním ze vztahů mezi slovy ve větě stejně jako koordinace a determinace, i když má mimořádný význam pro výstavbu věty.) — *Určovací slovní spojení* je možno dělit podle jejich hlavního členu (určeného) na *substantivní*, *adjektivní*, *slovesná* a *příslovečná*, event. i *zájmenná*. (Srov. u Suchotina *imennyje*, *glagolnyje*, *ad'jektivnyje*, *adverbalnyje slovo-sočetanija*.) Jsou vždy dvoučlenná, ale jejich členem může být i sousloví, rčení, opisný tvar slovesný, předložkový výraz, event. i neustálené slovní spojení, takže se skládají často z více než dvou slov. Termín *slovní spojení* je vhodný, pojednáváme-li o těchto spojeních slov samostatně, zvl. s hlediska jejich pojmenovací funkce. Při analýze věty se projevují slovní spojení jako *větné dvojice* a *větné skupiny*. Názvu *slovní spojení* lze tu však o nich souhrnně také užít. — Podle sémantické celistvosti a častosti upotřebení rozeznává Suchotin *slovo-sočetanija svjazannyje* ili *ustojčivnyje* a *slovo-sočetanija svobodnyje*. Český je to nejlépe překládat *slovní spojení ustálená* a *neustálená*, nikoli *volná*, protože termín *volné slovní spojení*, *volná větná dvojice* mívá jako protiklad k *lěsným* jiný význam (srov. výše § 11).

Přijmeme-li termín *slovní spojení* v naznačeném významu, pak můžeme dát názvu *spojení slov* širší význam, nejen „sestava dvou nebo několika slov v syntaktickou (významovou) jednotku“, a označovat tak každé seskupení slov v nějakou jednotku, tedy nejen syntaktickou nebo významovou, ale na př. i výdechovou a intonační a podobně. To by odpo-

vídalo ruskému *sočetanije slov* nebo *sojedinenijslov*. Nebo by se mohlo rozlišovat *slovní spojení* jako jednotka menší než věta a *spojení slov* jako seskupení slov ve významovou a syntaktickou jednotku bez ohledu na její rozsah (srov. *Wortgruppe* : *Wortgefüge* u Riese), ale to je podle mého názoru zbytečné.

Naše termíny *rčení* a *sousloví* se nekryjí s Vinogradovou klasifikací ustálených slovních spojení. Sousloví patří mezi jeho *frazeologičeskije jedinstva* (*frazeologické celky*), ale k těm řadí Vinogradov i některá rčení. Část rčení pak patří mezi *frazeologičeskije sraščenija* (*frazeologické srůsty*, na př. *jde to o stošest*). Vedle toho rozeznává Vinogradov ještě *frazeologičeskije sočetanija* (*frazeologická spojení*) a všechny tyto útvary nazývá souhrnně *frazeologičeskije jedinicy* (*frazeologické jednotky*).

Od názvu *syntagma* ve stejném významu jako *větná dvojice* by bylo lépe upustit pro mnohoznačnost tohoto termínu. A není snad potřebný ani v původním širokém významu (jako jakékoli spojení určeného a určujícího). Zabráni se tak nedorozuměním, k nimž by mohlo dojít tím spíše, že k nám bude jistě pronikat termín *syntagma* ve významu, který mu dává Vinogradov na základě učení Ščerbova (srov. § 6). Pro tuto jednotku nemáme také ustálený název. Dosud se tu mluví o *mluvních taktech*,⁶⁹ *významových taktech*,⁷⁰ *větných úsecích*, *kólech* a pod. bez přesného rozlišení a s různou obsahovou náplní. Termín *syntagma* by se tu však u nás sotva mohl ujmout a jeho mnohoznačnost by se ještě zvětšila.

V této souvislosti je nutno uvažovat i o ekvivalentu za ruské termíny *obosoblennyje sintagmy*, *obosoblenije* a pod. Ale to už se vymyká z naší tematiky.

19. Učení o větných dvojicích a o slovních spojeních vyvolává ještě mnoho jiných otázek, kterých jsme se v těchto poznámkách nemohli dotknout. Je zřejmé, že tu stojí naše jazykověda teprve na začátku zkoumání, i když se může opřít o bohaté a cenné poznatky, nahromaděné starším i novým bádáním. Systematičtější zkoumání slovních spojení může býti tím plodnější a jistě přispěje k odhalení zákonitostí, podle nichž se spojují slova ve větě. Velkou pomocí při marxistickém zpracování těchto otázek budou pro naši jazykovědu práce sovětské.

P o z n á m k y

¹ J. V. S t a l i n, *O marxismu v jazykovědě*. Sborník *Sovětská diskuse o základních otázkách jazykovědných*, Praha 1951, str. 197.

^{1a} Stručnou recenzi sborníku srov. v *Sovětské vědě — jazykovědě* 1951, č. 3—4, str. 95—100. Podrobnou recenzi přinese *Slavia*, roč. 21.

- ² F. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, 2. vyd., Wien 1883.
- ³ Joh. Ries, *Beiträge zur Grundlegung der Syntax*. I. *Was ist Syntax?* 2. vyd., Praha 1927 (1. vyd. 1894). II. *Zur Wortgruppenlehre*, Praha 1928. III. *Was ist ein Satz?* Praha 1931.
- ⁴ Srov. zvláště *Was ist Syntax?* str. 45 a n., 142—144.
- ⁵ *Zur Wortgruppenlehre*, str. 9—10.
- ⁶ *Tamtéž*, str. 8—9.
- ⁷ *Tamtéž*, str. 19.
- ⁸ Ke kritice Riesovy theorie srov. též referát A. Beera v LF 42, 1915, strana 478—480.
- ⁹ K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Straßburg 1904, str. 630—640; *Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen*, Berlin—Leipzig 1925, str. 84—147.
- ¹⁰ *Die Syntax des einfachen Satzes*, str. 84.
- Slovní skupiny dělí Brugmann na skupiny určovací (Bestimmungsgruppen), v nichž jeden člen je druhému podřízen, a skupiny rozšířené (Erweiterungsgruppen), jejichž členy jsou souřadné. Určovací skupiny jsou v základě dvoučlenné, ale každý člen může být dále určen. Dělí se podrobněji podle slovního druhu svého hlavního členu. Brugmann pojednává i o skupinách slovesa s předponou a s částicí (zvláště negací) a substantiva s předložkou, neboť tyto skupiny měly kdysi v předhistorii indoevropských jazyků stejnou povahu jako spojení slovesa a substantiva s adverbii. Zabývá se také srůstáním slovních skupin v jedno slovo a vznikem sousloví (Wort-einungen), která „vznikají tak, že se slovní skupina stane konvenčním výrazovým prostředkem pro nějakou jednotnou představu, která se přesně nekryje se smyslem, vyplývajícím ze spojení jednotlivých slov ve větě“ (str. 89).
- ¹¹ Klemensiewicz definuje skupienie jako spojení dvou nebo více výrazů (t. j. slov nebo sousloví), patřících k sobě formálně i významově, a proto tvořících syntaktický útvar, který není větou, avšak může sloužit k vyjádření některé primární nebo sekundární části věty (hlavního nebo vedlejšího členu věty) s výjimkou slovesného přísudku. (Str. 1.) Ze slovních skupin správně vylučuje spojení předložky s jménem, neboť předložka neurčuje jméno ani jím není určována, ale je výrazem syntaktického vztahu celého předložkového výrazu k výrazu jinému. (Str. 5—6.) Slovní skupiny pak dělí Klemensiewicz v podstatě shodně s Riesem (skupienia luźne, ścisłe a spójne, t. j. spojení souřadná, podřadná a přístavková).
- ¹² Cituji podle Suchotina (*Voprosy sintaksisa sovremennogo rus. jazyka*, Moskva 1950, str. 132).
- ¹³ *Sravnitel'noje jazykovedenije*. Lekcii ord. prof. F. F. Fortunatova čítan-nyje v 1899—1900 g., str. 261—262.
- ¹⁴ *Tamtéž*, str. 265—271.
- ¹⁵ Srov. jeho práce *Očerok sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka*, Moskva—Petrograd 1923; *Sintaksis russkogo jazyka*, Moskva 1930; *Vvedenije v jazykovedenije*, Moskva 1928—1929 a j.
- ¹⁶ Peterson třídí a klasifikuje slovní spojení čistě formálně podle toho, jakými formami je vyjádřen vztah jeho částí. Rozeznává tak slovní spojení, v nichž je vztah mezi slovy vyjádřen koncovkami osobními, rodovými, rodovými a pádovými zároveň, jen pádovými nebo pádovými kon-

- covkami s předložkami, shodou dvou jmen v pádu, spojkami, a slovní spojení, v nichž není vztah mezi slovy vyjádřen formálně. Potom připojuje přehled toho, jak se formálně vyjadřují jednotlivé funkce. Spojení slovních spojení dělí na spojení beze spojek, se spojkami a se vztážnými slovy. Větě věnuje samostatnou kapitolu.
- ¹⁷ Srov. zvl. jeho *Lekcií po souvremennomu ruskomu jazyku*, Moskva 1941.
- ¹⁸ A. M. Peškovskij, *Ruskij sintaksis v naučnom osvěščenii*, 6. vyd., Moskva 1938.
- ¹⁹ Tamtéž, str. 63.
- ²⁰ A. A. Šachmatov, *Sintaksis ruskogo jazyka*, vyp. I, Leningrad 1925.
- ²¹ V. V. Vinogradov, *Ruskij jazyk. Grammatičeskoje učeniye o slove*, Moskva—Leningrad 1947, str. 7—8.
- ²² F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris 1922, str. 170 a n.
- ²³ V. V. Vinogradov, *Voprosy sintaksisa souvremennogo ruskogo jazyka*, str. 186.
- ²⁴ Karcevskij dělí vnější syntagmata na predikativní a nepredikativní. Nepredikativní dále rozděluje na určovací se shodou členů, předmětová s rekcí určujícího a příslovečná se vztahem formálně nevyjádřeným. — Podrobný rozbor názorů Karcevského a jejich kritiku podal akad. V. V. Vinogradov, *Voprosy sintaksisa souvremennogo ruskogo jazyka*, str. 187—192.
- ²⁵ A. A. Reformatskij, *Vvedenie v jazykovedeniye*, Moskva 1947, strana 106—109.
- ²⁶ Srov. zprávu V. Šmilauera v ČMF 32, 1949, str. 168 a zprávu J. Noska v ČMF 33, 1950, str. 88.
- ²⁷ *Voprosy sintaksisa souvrem. rus. jazyka*, str. 202.
- ^{27a} Srov. na př. *Vvedenie v jazykovedeniye*, 4. vyd. (litograf.), 1913/14, str. 191.
- ²⁸ L. V. Ščerba, *Fonetika francuzskogo jazyka*, 2. vyd., 1939, str. 81—82.
- ²⁹ Srov. jeho stať *Ponjatije sintagmy v sintaksise ruskogo jazyka* ve sborníku *Voprosy sintaksisa souvrem. rus. jazyka*, str. 183—256. Viz zvl. str. 205.
- ³⁰ To se týká zvl. doc. J. V. Kroteviče. Srov. jeho články ve sborníku *Voprosy slavjanskogo jazykoznanija* I, Lvov 1948.
- ³¹ *Voprosy sintaksisa souvrem. rus. jazyka*, str. 253.
- ³² Tamtéž, str. 248.
- ³³ Tamtéž, str. 186.
- ³⁴ Tamtéž, str. 196. Citát ze Staliná, *O marxismu v jazykovědě* (Sovětská diskuse. . . , str. 197).
- ³⁵ *Voprosy sintaksisa souvrem. rus. jazyka*, str. 134—135.
- ³⁶ Tamtéž, str. 254—256. Srov. i dále str. 254—256 a zde § 6.
- ³⁷ Tamtéž, str. 127—182.
- ³⁸ Tamtéž, str. 149.
- ³⁹ Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého*. IV. Skladba. K vydání upravit Fr. Trávniček. Praha 1929. Str. 5—7.
- ⁴⁰ *Gebauerova Přiruční mluvnice jazyka českého pro učitele i studium soukromé*. Upravit Fr. Trávniček. 4. vyd., Praha 1930, str. 228—231. (Stejně v dalších vydáních; srov. 6. vyd., Praha 1939, str. 227—231.)
- ⁴¹ *Gebauerova Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*. Nově zpracoval Václav Ertl. II. Skladba. Vyd. 9., Praha 1926. (Srov. zvl. str. 8—9.)
- ⁴² J. Loriš, *Studie v oboru skladby*. České museum filologické 9, 1903, str. 414 až 446. (Srov. zvl. str. 436—438.)
- ⁴³ České museum filologické 10, 1904, str. 104—118.

- ⁴⁴ J. R i e s *Was ist Syntax?* 2. vyd., Praha 1927, str. 179 (dodatek k pozn. 40).
- ⁴⁵ Srov. Weingartův úvod k Petříkově práci *O hudební stránce středověké věty*, Praha 1938, str. IV.
- ⁴⁶ *Psychologický výklad slovních skupin v novočeštině*. ČMF 19, 1933, str. 139 až 146, 246—254.
- ⁴⁷ *Pausa v novočeských slovních skupinách*. Naše řeč 17, 1933, str. 33—44, 65—72.
- ⁴⁸ *Přispěvky k fonologii věty a slovní skupiny*. LF 61, 1934, str. 149—162, 258 až 281, 424—433.
- ⁴⁹ Soupis jeho článků viz v úvodu citované knihy (pozn. 45), str. V.
- ⁵⁰ J. V. B e ě k a, *Slovesná rčení a sousloví*, Naše řeč 18, 1934, str. 8—17, 38—44. Srov. i *Úvod do české stylistiky*, str. 118—134. — V tomto smyslu ustaluje pak význam termínů sousloví a rčení *Jednotné školní názvosloví mluvnické* (srov. pozn. 53). Sousloví definuje jako „spojení dvou nebo více slov v jednotku významovou; na př. *černá smrt*“, rčení jako „ustálené spojení slov, které netvoří jednotku významovou; na př. *řící po lopatě*“ (str. 6). Ve *Cvičebnici jazyka českého pro IV. třídu středních škol* (sestavili za vedení B. H a v r á n k a Kopecký, Starý a Ziskal, 1. vyd., Praha 1936) se termínu sousloví ještě neuzívá. Najdeme tu jen termín rčení, definovaný jako „spojení o dvou nebo více slovech, kterých se užívá ustáleně“ (str. 67). *Příruční slovník jazyka českého* definuje už sousloví jako „skupinu slov významově k sobě náležejících a označujících jedinou představu; gram. spojení dvou nebo více slov v jednotku významovou“. Ve starém širokém významu užívá názvu sousloví Trávníček (srov. dále v § 12). V jeho *Slovníku jazyka českého* (Praha 1952) najdeme tuto definici: „Sousloví = skupina slov významem k sobě patřících, syntaktické spojení.“ — Slovenská *Základná jazykovedná terminológia* (Bratislava 1952, str. 32), zavedla termíny „sdrúžené pojmenovanie“ (na př. *rybia múčka, písací stôl*) a „ustálené spojenie“ (*vziat nohy na plecía, hnať vodu na mlyn*).
- ⁵¹ J. M u k a ř o v s k ý, *Máchův Máj*. Estetická studie. Praha 1928. Srov. zvl. str. 106—107.
- ⁵² Srov. J. R i e s, *Was ist Syntax?* Praha 1927, str. 52 a n. a *Zur Wortgruppenlehre*, Praha 1928, str. 8—9. — J i l e k užívá vedle termínu syntagma i názvu *s p o j e n í s l o v*. Je to „vyšší jednotka řeči, již se dobírá rozbor s hlediska formálního“; nejtypičtější a nejdůležitější spojení slov je věta, ale patří sem i syntagma (srov. *Jazykozpyt*, str. 144—145). To zcela odpovídá Riesovu termínu Wortgefüge (v. pozn. 44).
- ⁵³ Původně otištěno pod názvem *České normalisované jednotné školní názvosloví mluvnické* ve *Věstniku pedagogickém* 20, str. 416—431; 2. vydání vyšlo pod názvem *Základní pojmy mluvnické při vyučování českému jazyku*, Praha 1947.
- ⁵⁴ *Základní pojmy mluvnické*, str. 15.
- ⁵⁵ Srov. výše pozn. 50.
- ⁵⁶ F r. T r á v n í č e k, *Mluvnice spisovné češtiny*, část II. — Skladba, 3. vyd., Praha 1951.
- ⁵⁷ Tamtéž, str. 829.
- ⁵⁸ J. V. S t a l i n, *O marxismu v jazykovědě*, Sovětská diskuse . . . , str. 197.
- ⁵⁹ Srov. B. H a v r á n e k, *Genera verbi v slovanských jazycích I.*, Praha 1928, str. 183—184.
- ⁶⁰ Srov. A. L a m p r e c h t, *Středoopavské nářečí* (rukopisná disertace), Brno 1950, str. 70.
- ⁶¹ Srov. F. de S a u s s u r e, *Cours de linguistique générale*, str. 188.

- ⁶² Srov. J. Kuryłowicz, *Biuletyn polskiego icwarzystwa językoznawczego* 9, 1949, str. 20—25.
- ⁶³ Srov. o tom cit. stať Suchotinovu (zvl. str. 153 a 156—157). Podrobněji o tom pojednává V. N. Jarceva, *Puti razvitija slovosocetanija*, sborník *Voprosy grammatičeskogo stroja i slovarnogo sostava jazyka* I, Leningrad 1952, str. 35 a n.
- ⁶⁴ Srov. S. P. Suchotin, op. cit., str. 150—151, 153.
- ⁶⁵ Tamtéž, str. 156.
- ⁶⁶ Srov. názory Suchotinovy (§ 7), Vinogradovovy (§ 6), úvod k akademické *Mluvnici ruského jazyka* (§ 7), citovaný článek V. N. Jarcevové (pozn. 63) ve sborníku *Voprosy grammatičeskogo stroja i slovarnogo sostava jazyka* a další stati v tomto sborníku: A. I. Misejev, *Slovosocetanija s zavisimym infinitivom v sovremennom russkom jazyke*; str. 115—138 (srov. zvl. str. 115—116); A. A. Bojko, *O roli vida v nekotorych infinitivnych sočetaňijach, soderžajuščich otricanije*, str. 134—154. Srov. též stať O. S. Achmanovové *O roli služebnych slov v slovosocetaňijach* ve 2. čísle sborníku *Doklady i soobščeniija Instituta jazykoznanija AN SSSR*, Moskva 1952, str. 117—134.
- ⁶⁷ *O marxizmu v jazykovědě*, Sovětská diskuse . . . , str. 197.
- ⁶⁸ V článku uvedeném v pozn. 63.
- ⁶⁹ V. Mathesius, *Mluvní takt a některé problémy přibuzné*; v knize *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, str. 243—256.
- ⁷⁰ J. V. Bečka, *Úvod do české stylistiky*, Praha 1948, str. 151—152, 213—214.

Резюме

НЕСКОЛЬКО ЗАМЕТОК ПО ПОНЯТИЯМ SLOVNÍ SPOJENÍ, VĚTNÁ DVOJICE, SYNTAGMA (СЛОВСОЧЕТАНИЕ, ПАРНОЕ СОЧЕТАНИЕ В ПРЕДЛОЖЕНИИ, СИНТАГМА) И ДР.

Огромный подъем языкознания после выхода в свет основополагающих трудов И. В. Сталина *Марксизм и вопросы языкознания* повел советских языковедов к критическому пересмотру учения о словосочетании и синтагме.

I. Обзор разработки учения о словосочетании и синтагме как в западном, так и в русском языкознании показывает, что языковеды исходят из теории Риса и Фуртунатова или из теории о синтагматическом членении речи Ф. де Соссюра. Оба эти направления во многом сходятся и оба страдают от недостаточного внимания к смысловой стороне языка, от схематизма, частично тоже от недооценки предложения. Учение о словосочетании ставит на марксистскую основу В. П. Сухотин; учение о синтагматическом членении речи получает новое содержание в разработке акад. Виноградова на основе учения акад. Щербы.

II. В чешском языкознании эти проблемы разработаны сравнительно мало. Ян Гебауэр в своих грамматиках понятия словосочетание и синтагма не употребляет. Наука о словосочетании и Риса отразилась в трудах Я. Лориша (1903 и 1904 г.), С. Петржика, в стилистических работах И. В. Бечки. Термин синтагма, который вводит Мукаржовский на основе учения Карцевского, получил небольшое распространение из-за своей многозначности, которая еще усилилась, когда Ф. Оберпфальцер-Илек воспользовался термином синтагма для обозначения словосочетания. Поэтому вводят новый термин, более узкий и однозначный, *větná dvojice* или *syntaktická*

dvojice (парное сочетание в предложении, синтаксическое парное сочетание), который получил большое распространение в новых работах по синтаксису и учебниках (Гавранек, Шмилауэр и др.). Но Ф. Травничек в своем Синтаксисе эти термины не употребляет.

III. Наука о словосочетании и наука о синтаксических парных сочетаниях изучают одну синтаксическую единицу, но с разных точек зрения: учение о словосочетании исходит от слова и изучает его в процессе его развития, наука о синтаксических парных сочетаниях исходит от анализа предложения. Понятие větná dvojice (парное сочетание в предложении) более узко чем понятие slovní spojení (словосочетание): оно не включает однородные словосочетания. (Гл. 13.) Лексикализованные и морфологизированные словосочетания синтаксически организованы как и свободные словосочетания, но их форма закреплена, так что они не организуются вновь в процессе речи. Поэтому они являются предметом изучения лексикологии и фразеологии; при синтаксическом анализе следует их выделять как неразложимую часть словосочетания или один член синтаксического парного сочетания. (Гл. 14—15.) Учение о словосочетании и учение о синтаксических парных сочетаниях вполне обоснованы, хотя изложение синтаксиса возможно и без их применения — они помогают раскрывать законы, по которым сочетаются слова в предложении. (Гл. 16.) Учение о словосочетании не исключает учения о членении предложения в синтаксические парные сочетания, хотя их предметы в общем совпадают: первое изучает сочетания слов с точки зрения развития слова, иногда без учета их функции в предложении; второе обнаруживает эти соединения слов в предложении как пары неоднородных членов (větné dvojice) или группы однородных членов (větné skupiny). Суть в том, что словосочетание, возникающее в процессе речи как наименование сложных понятий, выступает в предложении в виде этих парных сочетаний и групп членов предложения. (Гл. 17.) Ввиду вышесказанного можно сохранить термин větná dvojice рядом с термином slovní spojení (эквивалентом русского термина „словосочетание“) и укрепить наряду с ним термин větná skupina как название группы однородных членов предложения. Закрепив за термином slovní spojení значение словосочетания, можно пользоваться названием spojení slov в более широком значении (как рус. сочетание слов, соединение слов). Устойчивые словосочетания все еще ждут более подробной классификации; только тогда будет возможно разработать соответствующую терминологию. До сих пор еще не найдены общепризнанные термины для обособления и для синтагмы в том значении, которое ей придает акад. Виноградов. (Гл. 18.)

Дальнейшее развитие науки о словосочетании на основе сталинского учения о языке может принести чешскому языкознанию большую пользу. Надежной опорой в разработке этого учения служат советские труды по вопросам словосочетания.

Zusammenfassung

EINIGE BEMERKUNGEN ZU DEN BEGRIFFEN WORTGRUPPE, SATZPAAR, SYNTAGMA

Der große Aufschwung der Sprachwissenschaftlichen Forschung in der Sowjetunion nach der Veröffentlichung der Stalinschen Aufsätze über den Marxismus in der Sprachwissenschaft führte auch zur Revision der Forschung über die syn-

taktischen Einheiten, die größer sind als ein Wort und kleiner als ein Satz, über Wortgruppen und Syntagma.

I. Die Übersicht der bisherigen Forschung über die Wortgruppen und der syntagmatischen Gliederung der Sprache in der westlichen und russischen Sprachwissenschaft zeigt an, daß die Forscher entweder von der Wortgruppenlehre ausgehen, die von Ries und Fortunatov gegründet wurde, oder von der Lehre F. de Saussures über die syntagmatische Gliederung der Sprache. Beide Richtungen berühren sich und wirken in vielem auf sich ein, aber beide leiden an mangelhafter Berücksichtigung der Bedeutungsseite der Sprache, an Schematismus und teilweise auch an Unterschätzung des Satzes. Um die marxistische Auffassung der Wortgruppenlehre bemüht sich Suchotin, während Vinogradov auf Grund der Lehre Ščerbas der Lehre von der syntagmatischen Gliederung der Sprache einen anderen Inhalt gibt. Ihre Aufsätze in der Sammelschrift *Voprosy sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka* (Moskau 1950) gaben dem Autor Anlaß zur Niederschrift dieser Bemerkungen.

II. Die tschechische Philologie befaßte sich mit den Fragen der Wortgruppe und des Syntagmas verhältnismäßig wenig. J. Gebauer gebraucht in seinen Grammatiken die Begriffe Wortgruppe und Syntagma nicht. Die Wortgruppenlehre von Ries spiegelte sich in den Arbeiten von Loriš, Petřik und den stilistischen Arbeiten von Bečka wieder. Der Termin Syntagma, der zu uns von Mukařovský auf Grund der Lehre Karcevskijs eingeführt wurde, verbreitete sich nur wenig. Seine Vieldeutigkeit vergrößerte noch Oberpfalcer-Jilek, der den Ausdruck Syntagma für Wortgruppen gebrauchte. Daher wird dieser Termin durch eine in der Bedeutung eindeutiger engere Benennung *větná dvojice* (Satzpaar) ersetzt, die in den neueren syntaktischen Arbeiten geläufig ist. Trávníček benützt in seiner Syntax diese Begriffe nicht.

III. Gegenstand der Wortgruppenlehre und der Lehre von den Satzpaaren ist eine und dieselbe syntaktische Einheit, aber sie wird von verschiedenen Gesichtspunkten aus studiert: Die Wortgruppenlehre geht von dem Wort aus und studiert es im Prozeß seiner Entwicklung, während man bei der Feststellung der Satzpaare vom Satze und seiner Gliederung ausgeht. Der Begriff *větná dvojice* (Satzpaar) ist enger als *stovni spojení* (Wortgruppe): er umfaßt keine beigeordnete Wortverbindungen. (§ 13.) Lexikalisierte und morphologisierte Wortgruppen sind zwar syntaktisch gleich organisiert wie freie nicht erstarrte Wortgruppen, aber ihre Form ist stabilisiert, unveränderlich und der Sprecher organisiert sie im Prozeß der Sprache nicht von neuem. Daher gehört ihr Studium eher in die Lexikologie und in die Phraseologie (in die Benennungslehre) als in die Syntax und wir müssen sie bei der Analyse der Wortgruppen und Satzpaare als untrennbare Einheiten, als ein Glied der Wortgruppe oder des Satzpaares und keineswegs als eine selbständige Wortverbindung oder ein Satzpaar beurteilen. (§ 14—15.) Die Wortgruppenlehre und die Lehre von den Satzpaaren haben ihre Berechtigung, wengleich die wissenschaftliche Interpretation der Syntax auch ohne diese Begriffe möglich ist; sie hilft uns jene Gesätze zu enthüllen, nach denen Worte in Sätze verbunden werden. (§ 16.) Die Wortgruppenlehre und die Lehre von den Satzpaaren schließen sich gegenseitig nicht aus, obzwar sie denselben Gegenstand des Studium haben: Die erste studiert die Verbindung der Wörter vom Gesichtspunkt der Entwicklung des Wortes, oft ohne Rücksicht auf deren Funktion im Satz; die zweite deckt diese Wortverbindungen bei der Satzanalyse als Paare untereinander unterordneten Glieder (Satzpaare) oder als Gruppen koordinierten Glieder (*větné skupiny*, Satzgruppen) auf. Wir können sagen, daß die Wortgruppe, die im

Prozeß des Sprechens als Benennung komplizierter Begriffe entsteht, im Satze in Gestalt von Satzpaaren und Satzgruppen auftritt. (§ 17.) Es ist daher zweckentsprechend den Termin *větná dvojice* (Satzpaar) neben dem Termin *slovní spojení* (Wortgruppe) einzuhalten und allgemein auch den Termin *větná skupina* (Satzgruppe) als Bezeichnung für die Gruppen gleichartiger Satzglieder einzuführen. Es wäre möglich, die Termine *slovní spojení* (Wortgruppe) und *spojení slov* (Wortverbindung) zu unterscheiden. Es ist notwendig, die Klasifizierung erstarrter Wortgruppen durchzuarbeiten und die Terminologie zu ergänzen. (§ 18.)

Die weitere Entwicklung der Wortgruppenlehre und der Lehre von den Satzpaaren kann für die syntaktische Forschung sehr furchtbar sein. Die tschechische Sprachwissenschaft kann sich hier auf die sowjetischen Arbeiten stützen.